

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

A MAGYAR ÉS A FINN PRONOMINALIZÁCIÓ KONTRASZTÍV

VIZSGÁLATA

Témavezető: Dr. MIKOLA TIBOR

Írta: DEZSŐNÉ ZEMPLÉNYI VERONIKA

Pécs, 1983.

TARTALOMJEGYZÉK

I. Bevezetés

II. A főnévi csoport pronominalizációjának szintaktikai feltételei

1. A határozott főnévi csoport pronominalizációja a magyarban és a finnben
2. Személyes és mutató névmási pronominalizáció a magyarban, vonatkozó névmási pronominalizáció a finnben

III. A magyar és a finn névmáshasználat vitatott területei

1. A Nyelvőr - belső vita
2. A finn névmáshasználat sajátos problémái
3. Deiktikus vonások a magyar és a finn névmások utaló funkciójában

IV. Anaforikus névmások a magyar és a finn mondatokban

1. A határozott főnévi csoport pronominalizációja a mondatban
2. Az alanyi funkciójú visszautaló névmások
3. Az accusativusi visszautaló névmások
4. Névmási határozószók, határozóragos névmások

V. Összegezés, következtetések

Irodalomjegyzék

I.

B E V E Z E T É S

A szövegalkotásban ismert jelenség a megismételt főnévi csoport névmással való helyettesítése. A névmás és a névszó közti viszony a korreferencia egyik válfaja. A névszó a névmás antecendense. A korreferencia elemei ugyanarra a nyelven kívüli jelöltre vonatkoznak.

A finn és a magyar pronominalizáció összehasonlításakor először egy általánosabb érvényű kérdésre keresek választ, mégpedig arra, hogy milyen feltételek teljesülése esetén állítható a névszó helyébe névmás a magyar és a finn szövegben. A másik egy speciális kérdéskör: Mikor jelenik meg a magyar mondatban a "törölt" személyes névmás ill. a személyes névmás, és személyes névmási funkcióban mikor állhat a mutató névmás? Vizsgálom továbbá, hogy mindezeknek mi felel meg a finn nyelvben, s melyek a finn szövegre utaló személyes névmás és mutató névmás használatának a sajátos problémái. Ha ezekre a kérdésekre akarunk válaszolni, elengedhetetlen az, hogy a mondattani összefüggéseken kívül ne vizsgáljuk a szövegre utaló funkciót; s nem hanyagolhatjuk el a stilisztikai szempontokat sem.

A mondatok egymásutánját nem határozza meg olyan szigorú konstrukciós szabály, mint a mondaton belüli alkotóelemek sorrendjét. Bár a szövegnek látszatra nincs szigorú szerkezeti szabálya, mégsem állítható, hogy az mondatok halmaza, mert szövegnek csak akkor nevezhető, ha egy témának, gondolatsornak a kifejtését tartalmazza.

A mondatnál nagyobb egység - a szöveg - vizsgálata nem újkeletű a nyelvészeti kutatásokban. A szövegnyelvészet legfontosabb kérdései: Milyen viszony van a szöveg egyes mondatai és a szöveg között? Mi teszi a mondatok egymásutánját szöveggé? A szöveg fogalma nem definiálható nyelvészetileg, mert nincs olyan szöveggrammatika, amely alapján meg lehetne határozni. Míg egy mondat szerkezeti rajzából megállapítható a mondat típus sok lényeges sajátága, addig a szövegről készített ábráról csak az olvasható le, hogy mondatokból áll /vö. Kiefer 1976a: 198/.

A szöveggrammatikának akkor van létjogosultsága, ha a szövegalkotás grammatikai vonatkozását értjük rajta. Ebben az értelemben a szöveggrammatika azt vizsgálja, hogy a mondatgrammatika milyen jelenségei kapnak szerepet a szövegalkotásban. A szórend, a névelő, az anafora, a mondatok aktuális tagolása vizsgálható a mondat keretei között, de tagadhatatlan az, hogy mindezek túlmutatnak a mondat határain, fontos funkciójuk van a szöveg mondatainak az összekapcsolásában /vö. Kiefer 1979: 216-225, Posner 1972: 9-30/.

Csak a mondatnál nagyobb összefüggésben vizsgálható a pronominalizáció is. A mondatban előforduló névmások csak "üres" morféma, ha csupán a "rendszermondat" szintjén vizsgáljuk őket. Anaforikus és deiktikus névmásokká csak a szövegbe helyezett

mondatban - a "szövegmondatban" - vagy megnyilatkozásban válnak, így jön létre a referenciális jelentés is /vö. Károly 1980-1981: 49/.

A névmásoknak kettős funkciója van a szövegben: az anafora és a deixis. Az anafora a már említett főnévre, vagy főnévi csoportra utal, a deixis a nyelvi kontextuson kívül álló tárgyra, személyre vonatkozik. Névmásítás /pronominalizáció/ esetén anaforáról van szó. Mondanivalónk elején bevezetjük annak a tárgynak vagy személynek a nevét, amelyről mondani akarunk valamit. Ha ettől a személytől vagy tárgytól nem térünk el, akkor nem kell még egyszer megemlítenünk, elég ha utalunk rá. Hogyan utal vissza a magyar és hogyan a finn személyes névmás? Milyen a mondatbeli szerepe az anaforikus névmásnak mind a magyar mind a finn nyelvben? Van-e hasonlóság, milyenek a különbségek?

A magyar és a finn ugyan rokon nyelv, de igen távoli ez a rokonság: "Koko suomalais - ugrilaista kielikuntaa ajatellen suomi ja unkari ovat toisaalta kaukana toisistaan, toisaalta lähellä toisiaan. Kaukana toisistaan ne ovat siinä mielessä, että niitä erottaa viiden kuuden vuosituhaten erilliskehitys, mikä on suurin mahdollinen ero suomalais - ugrilaisen kielikunnan sisällä. Mutta toisaalta suomi ja unkari ovat myöhemmin joutuneet alttiiksi yhdensuuntaistavalle kehitykselle, joka on lähentänyt niitä toisiinsa. Voisi sanoa, että ulkokuoreltaan unkari ja suomi ovat suomalais - ugrileisia kieliä siinä missä muutkin kielikuntamme jäsenet, mutta sisäisesti ne ovat paljolti indoeurooppalaistuneet." /Korhonen 1981: 56./

II.

A FŐNÉVI CSOPORT PRONOMINALIZÁCIÓJÁNAK SZINTAKTIKAI FELTÉTELEI

1. A határozott főnévi csoport pronominalizációja a magyarban és a finnben

"A pronominalizáció az a nyelvtani folyamat, amelynek során - amelynek szabályai szerint - a névszók helyébe névmások állíthatók." /Antal 1977:83/

Antal László említett tanulmányában csak a mellérendelő mondatokban vizsgálja a pronominalizáció feltételeit. Tanulmánya tartalmazza a határozott és a határozatlan főnévi csoport névmásításának a szabályszerűségeit. Mások az alá- és a mellérendelő mondatban egyaránt vizsgálják a határozott főnévi csoport pronominalizációját. /Vö. Radics 1974, Kiefer 1976b, É. Kiss 1978./

A finn szövegben megvalósuló pronominalizáció szintaktikai feltételeire Auli Hakulinen utal /vö. Hakulinen 1979:317-318/.

A finn névmásoknak a szövegbeli megjelenését, utaló funkcióját vizsgálja H. Vokurková /Vokurková 1979:39-45/. A főnévi csoportra utaló névmásokat korrelatív funkciójuk alapján két csoportra osztja: a referencia-sor tagjaként és "különálló csomópontként", referencia-sor nélkül megjelenő névmásokra.

Dolgozatának további részében azt kutatja, hogyan befolyásolják az ige típusai, argumentumai a referencia-sor alakulását és a névmásoknak a szövegre utaló funkcióját.

A határozott főnévi csoport pronominalizálásának a feltételeit Ronald W. Langacker vizsgálta /Langacker 1969/. Szabálya a legtöbb nyelvre érvényes, a magyarra is, a finnre viszont nem teljes egészében. /Langacker szabályát idézi:É.Kiss 1978:446, Radics 1974:81 és Haas 1974:510./

R.W.Langacker szabálya:

Egy NP^a határozott főnévi csoport felhasználható a vele azonos NP^p pronominalizálására, kivéve ha:

- 1./ NP^p megelőzi NP^a -t, és
- 2./ vagy a/ NP^p NP^a -val azonos tagmondatban, vagy az NP^a -t tartalmazó tagmondatnak fölérrendelt tagmondatban áll;
vagy b/ NP^p és NP^a két kapcsolatos mellérrendelő szerkezet elemei.

A szabály megjelenése a magyar nyelvben / a példákat É.Kiss és Radics munkáiból kölcsönöztem/ :

- /1/ Elemér is megy, ha őt is meghívják.
- /2/ Apa kérte, hogy vigyünk neki kompótot is.
- /3/ Elemér otthon volt, amikor felhívtam.
- /4/ Ő is megy, ha Elemért is meghívják.
- /5/ ^xNem zavarta őt, hogy nincs Péteren nyakkendő.
- /6/ ^xOtthon volt, amikor Elemért felhívtam.
- /7/ Ha Elemért is meghívják, ő is megy.
- /8/ Amikor Elemért felhívtam, otthon volt.
- /9/ Amit Gál János mondott, azt ő komolyan is gondolta.
- /10/ Ha őt meghívják, Elemér is megy.

/11/ Amikor felhívtam, Elemér otthon volt.

/12/ Ha kivirágzik, akkor lesz szép a cseresznyefánk.

/13/ Boriska nem hisz Rezsőnek, és nem bízik benne.

/14/ ^xBoriska nem hisz neki, és nem bízik Rezsőben.

A mondat finn megfelelői:

/15/ Väinö oli kotona, kun soitin hänelle.

/16/ Väinökin lähtee, jos hänetkin kutsutaan.

/17/ ^xHän oli kotona, kun Väinölle soitin.

/18/ ^xHänkin lähtee, jos Väinökin kutsutaan.

/19/ Kun soitin Väinölle, hän oli kotona.

/20/ Jos Väinökin kutsutaan, hän lähtee.

/21/ ^xJos hänet kutsutaan, Väinö lähtee.

/22/ ^xKun soitin hänelle, Väinö oli kotona.

/23/ Kun kukat puhkeavat, meidän kirsikkapuu on kaunis.

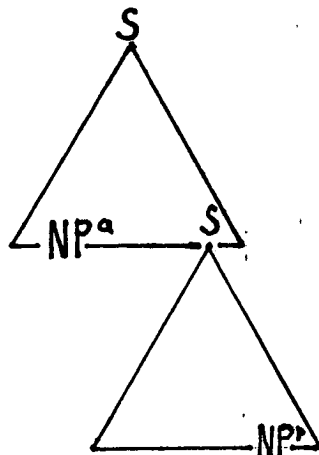
A fenti szabályszerűségek a következőképpen jelennek meg a magyar és a finn irodalmi szövegekben és azok fordításában:

/24/ Weisz volt a legokosabb, mert ő mindjárt mondta....

/Molnár 17/

/25/ finn: Weis oli kaikkein viisain, sillä hän arvasi asian heti.

/Molnár 17/

/26/ finn: Orvokilla oli kyllä paha omatunto, kun hän päästi minut menemään ja sen huonomaineisen akan luokse asumaan.

/Waltari 265/

/27/ magyar: Orvokkit furdalta a lelkiismeret, hogy szélnek eresztett, és odaengedett lakni ehhez a rossz hírű banyához.

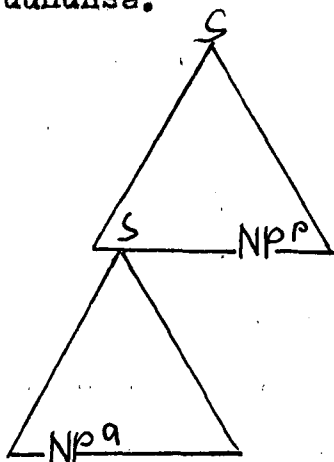
/Waltari 291/

/28/ magyar: Mikor Csónakos meglátta a három összefogódzott kis legényt, örömeben a szájába vette két ujját.

/Molnár 14/

/29/ finn: Kun Katona huomasi toveriaan, hän pisti riemuissaan kaksi sormea suuhunsa.

/Molnár 13/

/30/ finn: Kun sinne sitten joskus vieras viedään, niin tervehtii häntä tuo aivan erikoinen neitseellinen tuoksu...

/Sillanpää 7/

/31/ magyar: Ha olykor vendéget vezetnek be, oda, szűzies illat fogadja...

/Sillanpää 463/

/32/ magyar: Amikor ezt mondta, Szabó János úgy mosolyodott el, mint egy kisgyermek.

/Balázs 13/

/33/ finn: Sanoessaan tämän János Szabó hmyli kuin pikkulapsi.

/Balázs 11/

/34/ finn: Joskus isä, jos hänellä oli lausentaisin hyvä tili,
antoi pojille rehaa.

/Waltari 236/

/35/ magyar: Olykor, ha szombatunként jó pénzt hozott haza,
apa adott belőle a fiúknak.

/Waltari 252/

Ha összehasonlítjuk a két nyelv példamondatait, megállapítható, hogy a finnben névmásítani csak előre lehet.

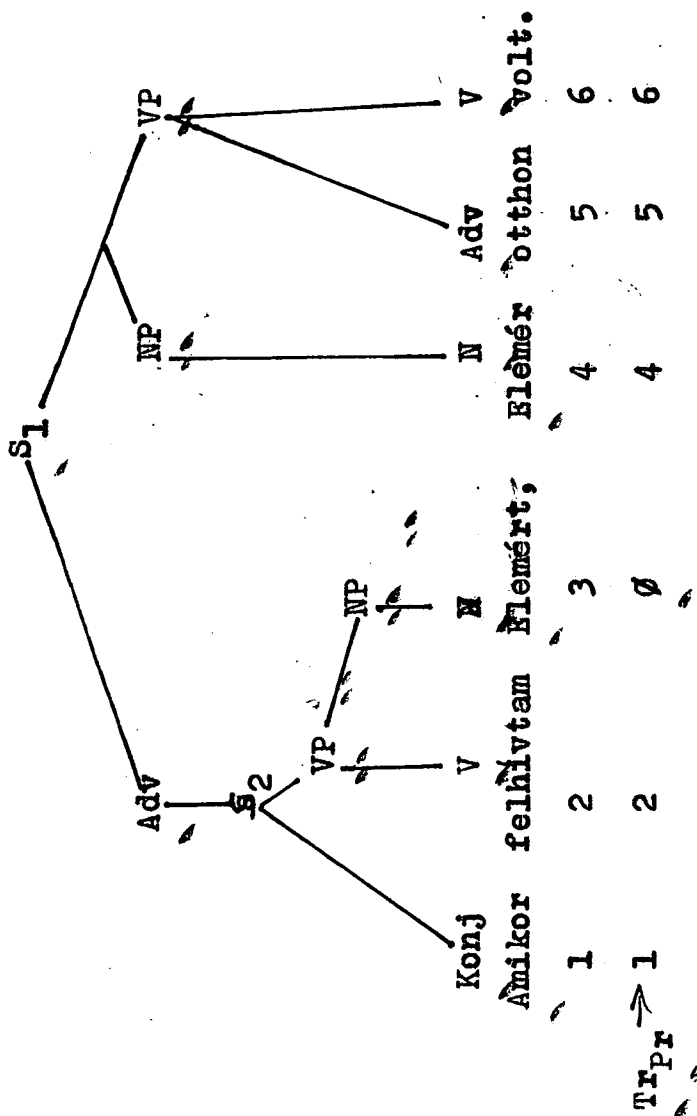
/A finn és magyar mondatok összehasonlításakor csak a névmás és az antecendense közti korreferens értelmezést vizsgálom./

A magyarban sem lehet névmásítani a mellékmondatból a főmondatba visszafelé. Ez látható a /4/, /5/, /6/ mondatban.

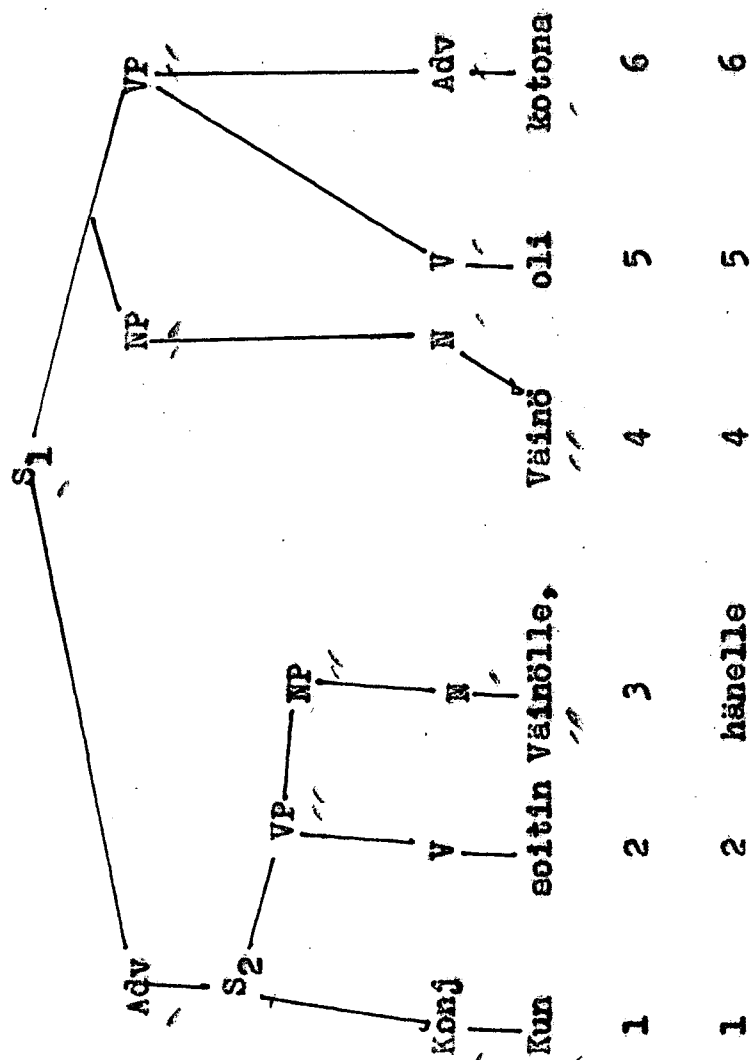
Ennek a magyarázata az, hogy a mellékmondatban nem vezetjük be a főmondat témáját, ha a főmondat megelőzi a mellékmondatot.

Ha a mellékmondat előzi meg a főmondatot, akkor viszont lehet visszafelé pronominalizálni a magyarban, de finnben nem, illetve csak bizonyos esetekben.

A /11/ mondat prominalizációja:

A /22/ mondat pröminalizációja:

\geq
 Type 1
 1

Vizsgáljuk meg ezt az esetet közelebbről, nézzük meg a mondatokat szövegkörnyezetben.

/36/ magyar: "Már gyermekkoromban ellenszenvet éreztem iránta, furcsa ridegséget, melyet képtelen voltam megmagyarázni magamnak. Anyám szívesen megsimogatott volna, mikor apa nem volt ott, és a fiúk nem láthatták. Talán élt benne a titkolt érzés, hogy bünt követett el ellenem, mikor világra hívott, talán ezt a bünt szerette volna jóvátenni azzal, hogy titokban több gyengédséget pazarolt rám, mint testvéreimre. Ám én ügyet sem vetettem rá, és ridegen elhárítottam simogató kezét.

Olykor, ha szombatoként jó pénzt hozott haza, apa adott belőle a fiúknak."

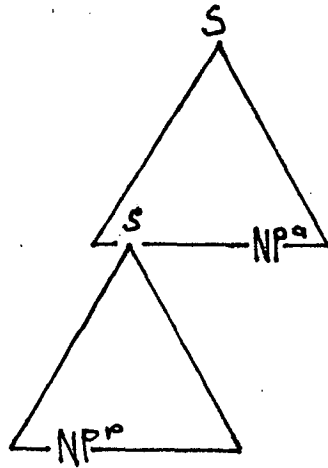
/Waltari 252/

/37/ finn: "Jo lapsena tunsin vastahakoisuutta äitiä kohtaan, outoa ynseyttä, jota en osannut itselleni selittää. Hän olosi ollut altis hyväilemään minua, milloin isä ei ollut läsnä ja veljien silmiä vältti. Kenties hänellä oli salainen tunne että hän oli rikkonut minua vastaan kutsuessaan minut elämään, ja hän olisi halunnut hyvittää sen tuhlaamalla salassa minulle enemmän hellyyttä kuin muille lapsilleen. Mutta en välittänyt hänestä, torjuin ynseästi hänen hyväilynsä.

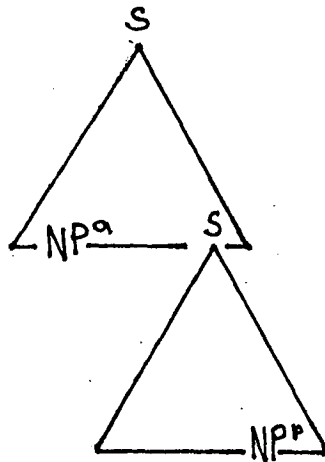
Joskus isä, jos hänellä oli lauantaisin hyvä tili, antoi pojille rahaa."

/Waltari 236/

A /10/, /11/, /12/ magyar mondatokban és a /32/, /35/ magyar idézetekben a "magasabban álló" $N P^a$ "vezérli" $N P^p$ -t /vö. Langacker 1969/.

Ezzel szemben a finnben a következő szerekezet áll:

Ha összehasonlítjuk a magyar és a finn mondatot az információszerkezet és a logikai-kommunikatív szerkezet szempontjából, a magyar mondatban a topic az apa, akiről már az előzőekben szó volt, s az egyben a téma is. Topicként kiemelt mondatrész a határozó és a határozói alárendelt mondat, amely a névmást tartalmazza.

/_TOlykor, ha szombatonként jó pénzt hozott haza, apa/
/_Fadott/ belőle a fiúknak.

A magasabban álló főmondat témája "vezérli" a mellékmondat névmását.

A finn mondatban a témának a mondat elején kell lennie, előtte csak kiemelt határozó állhat, amely nem az előzményekkel létesít kapcsolatot, hanem a mondat tartalmát minősíti. A finn mondatban fontos szempont az ismertség, ez az, ami az előzményekből következik, ez "irányítja" a főnevet a mondat kezdő részébe.

A finn információs szerkezet hatása erősebb, ezért vonzza a főnevet, vagy az előzményre utaló névmást a témába. A magyarban a főmondat vezérelhet visszafelé is. A finn mondatban a téma előtt állhat határozó, de csak olyan, amely kiemelés folytán került előre az SVOA-mondatszerkezetből, de nincs kapcsolata az előző szövegrésszel /vö. Hakulinen 1979:298-300/.

A finn igeneves szerkezet birtokos személyragja megelőzheti viszont azt a főnévi csoportot, amelyikre vonatkozik. Az igeneves szerkezet topicalizáció után került a mondat elejére, s nem az előzményekkel teremt kapcsolatot, hanem a mondat tartalmához ad hozzá:

/38/ Opettaja siirtyi kertomaan udesta aikakaudesta, kun hän oli ensin kuulustellut vanhan läksyn.

Topicalizációval kiemelt határozós szerkezet a mondat elején áll:

/Kuulusteltuaan ensin vanhan läksyn/ opettaja siirtyi kertomaan udesta aikakaudesta.

Topicalizációval magyarázható az "että" kötőszóval kezdődő okhatározói mellékmondat helye is:

/39/ Sellainen mahdollisuus, että häntä ei enää valittaisikaan, ei huolestuta Kerttua.

/Hakulinen 1979: 318/

Mindkét mondatban az NP-t megelőző szerkezet előzményre utal /időbeli, ok-okozati/.

Magyar irodalmi szöveg finn fordításában az igeneves szerkezet:

/40/ magyar: "Szabó János kérdezett először.

- Ki jön még?

- Jönnék - mondta Gáspár Dániel.

- Jó lenne, ha együtt mehetnénk. - Szabó János a feleségére nézett.

- Lehet - mondta Gáspár Dániel.

- Még erős vagyok. Pedig már közelebb az ötven, mint a negyven.

Amikor ezt mondta, Szabó János úgy mosolyodott el, mint egy kisgyerek."

/Balázs 13/

/41/ finn: "János Szabó kysyi ensin.

- Keitä muita lähtee?

- Kyllä niitä lähtee, Dániel Gáspár sanoi.

- Olisi hyvä lähteä yhdessä. - János Szabó katsoi vaimoaan.

- Se sopii, Dániel Gáspár sanoi.

- Ei se vielä ole kiini voimista.

Vaikka ollaan lähempänä viitäkymmentä kuin neljäskymmentä.

- Sannoessaan tämän János Szabó hymyili kuin pikkulapsi."

/Balázs 11/

A magyar mondat témája: Szabó János, amely "törölt" névmás formájában jelenik meg a mellékmondatban. A finn fordításban az igeneves szerkezet kiemelt topicként megelőzi az NP-t, birtokos személyragja utal az alanyra.

Langacker szabályából az, hogy NP^D NP^a -val nem lehet azonos mondatban, nem érvényes a finn nyelvre. Az NP^D állhat ugyanabban a mondatban az NP^a előtt, ha az igeneves szerkezet igéje időbeli előzményre utal, és a határozós szerkezet a mondat elején topic.

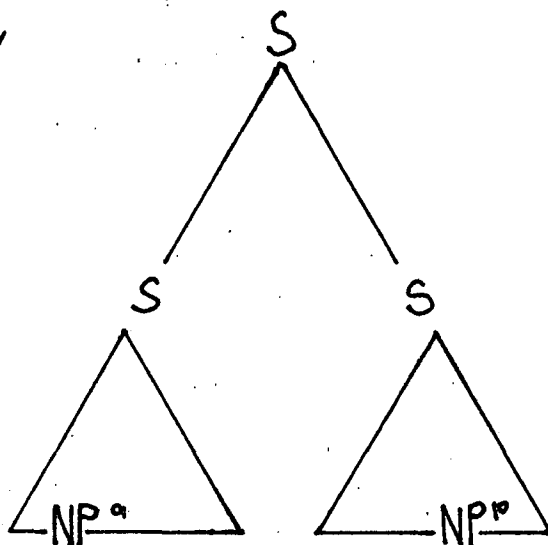
A mellérendelő mondat vagy két mondat egymásutánjában a magyar és a finn pronominalizáció szabálya ugyanaz:

/42/ magyar: Az olasz pedig mosolygott, és azon törhette a fejét,
hogy mi volna , ha holnaptól kezdve minden-három krajcár volna.

/Molnár 12/

/43/ finn: Mutta italialainen hymyili ja mietti korotkaisikohan
hän huomisesta lähtien kaikki hintansa - kolmeksi kreutseriksi.

/Molnár 12/

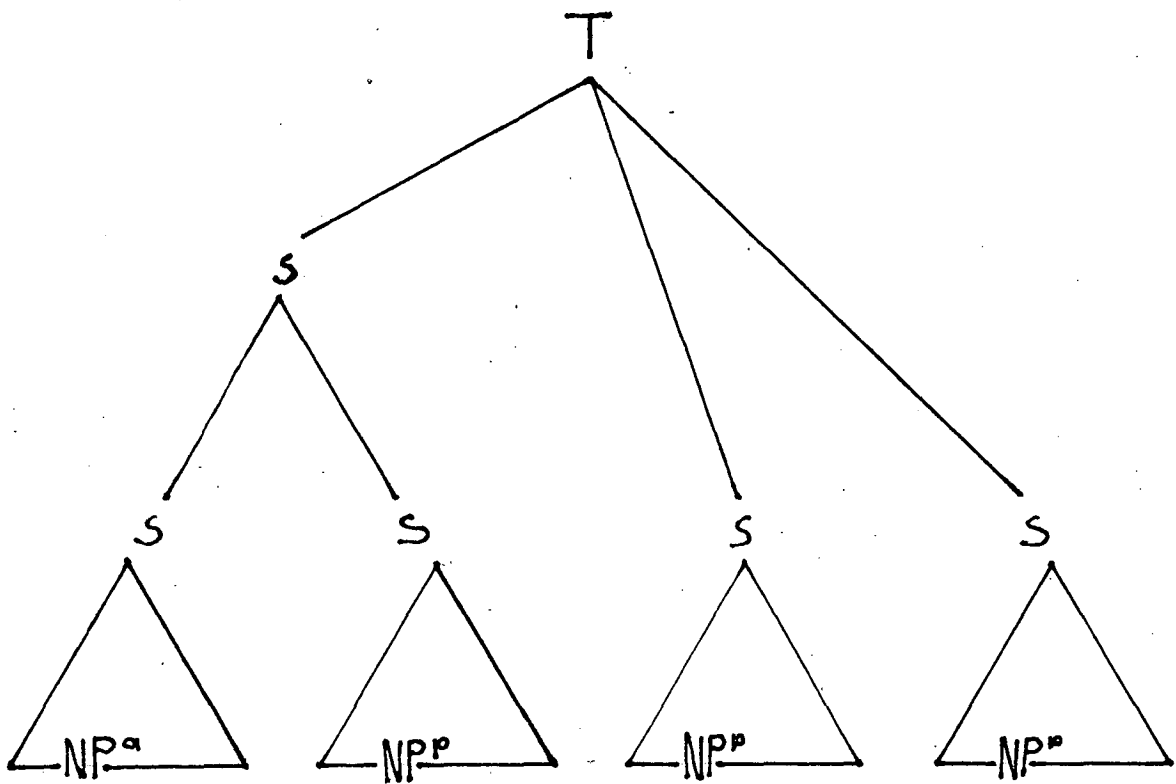
/44/ magyar: Nemecek hátrasandított, majd a földre nézett.

Egy kis papírgombóc gurult melléje. Fölvette, kihajította.

/Molnár 7/

/45/ finn: Török kääntyi ja katsoi maahan. Pieni paperipallo
viesi hänen luokseen. Hän nosti ja avasi sen.

/Molnár 7/

2. Személyes és mutató névmási pronominalizáció a magyarban,
vonatkozó névmási pronominalizáció a finnben

A magyar és a finn pronominalizáció különbsége figyelhető meg azoknak a magyar mondatoknak a fordításában, amelyekben az anaforikus mutatónévmás vagy a személyes névmás az előző tagmondat utolsó szavára utal. A magyar mellérendelő mondatnak ilyenkor vonatkozó alárendelő mondat felel meg a finnben. Ugyanez tapasztalható finn vonatkozói alárendelt mondatok magyar fordításában is:

/46/ magyar: A Bunsen-lámpában vígen lobogott a zöld csík, s ezt valahogyan még csak bámulta az első padból néhány fiú.

/Molnár 6/

/47/ finn: Bunsenlampussa loimotteli iloisenä vihreä liekki, jota muutamat ensi rivin pojat vielä katselivat kummeksien.

/Molnár 5/

/48/ magyar: Elővette a spárgát, s ezt Boka rákötötte a csónak orrán levő karikára.

/Molnár 51/

/49/ finn: Hän veti taskustaan nauhan, jonka Boka sitoi veneen kokkarensaaseen.

/Molnár 52/

/50/ finn: Vuorilaudat ovat maalaamattomat lasi omituisen sinertävää ja ihmeellisin on sen takana oleva verho, joka siinä on riippunut monta vuotta kesät talvet.

/Sillanpää 17/

/51/ magyar: A külső ablakkeretek festetlenek, az ablaküvegek furcsán kékes színűek, de legcsodálatosabb a függöny, ez

télen nyáron hosszú évek óta az éleken lóg.

/Sillanpää 47o/

/52/ finn: Minulla oli tummat kulmakarvat, joita ei tarvinnut
noeta tulitikon noella, kuten muut ikäisäni tytöt yrittivät
tehdä.

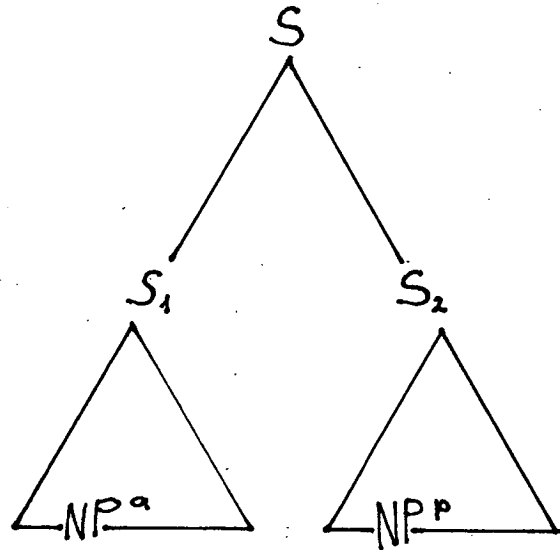
/Waltari 241/

/53/ magyar: Sötét szemöldököm volt, nem kellett bekormoznom el-
lobbant gyufafejekkel, mint ahogy a korombeli lányok csinál-
ták.

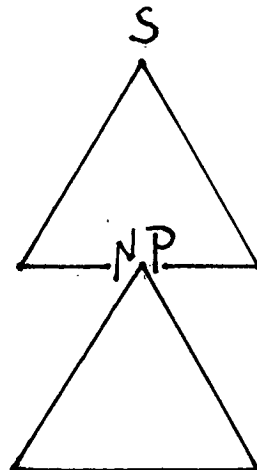
/Waltari 258/

Mind a magyar mind a finn mondat tartalmaz anaforikus név-
mást, de a névmások különbözők, és a mondatok szerkezete is eltér
egymástól.

A magyar mondat szerkezete:

A finn mondat szerkezete:

Mind a magyar mind a finn mondatok mellérendelő tartalmat fejeznek ki. A magyar mellérendelő mondatok a valóságnak /időrendnek, térbeli egymásutániságnak, okozati rendnek tartalmi fontosságának stb./ megfelelően következnek egymásra. /Vö. MNMYR II. 451./

Az egymásutániságnak vonatkozó alárendeléssel való kifejezése a magyar nyelvben is előfordul. "Tökhéjban vizet hozott, melyet odanyújtott urának." /Kosztolányi: Néro, a véres költő 10 / /Vö. MNMY 404./

Ennek a jelenségnek a magyarázata az, hogy nyelvünk az utóbbi időben közelebb került az indogermán nyelvekhez, másrészt az alárendelésnek más a funkciója, mint a mellérendelésnek. A mellérendelés élesebben tagolja a gondolatot, az alárendelés pedig szorosabban összefűzi a mondanivalót. "Ezért - bár a szóbanforgó mondat típus merőv elítélésétől óvakodni kell - különösebb stilisztikai indíték nélkül nem ajánlatos a vonatkozó mondatot mellérendelő szerepben használni." /Rácz Endre 1976:67/ /Vö. Rónai-Kerekes 1974: 466-464; Kollányi: 1964: 17-21/

Míg a magyar nyelvben csak néhány esetben és kivételesen engedhető meg ez a forma, addig a finnben szinte általános, elfogadott. A Nykysuomen käsikirja /1971: 50-51/, a Nykysuomen lauseoppia /Hakulinen 1979/ nyelvhelyességi szabályai csak a vonatkozó névmás és a korrelatum viszonyára vonatkoznak, egy szabály sincs, amely az igék egyidejűsége vagy utóidejűsége esetén mellérendelő mondatot vagy mondatfűzést javasolna.

A finn iskolai tankönyvek sem tartalmazznak a magyarhoz hasonló nyelvhelyességi szabályt. /Vö. Setälä 1964: 101 - 102; és Haila 1967: 134-136./ A példamondatok közt található a következő

helyesen megformált finn mondat:

/54/ He ottivat käteensä lunta, joka heti sulii;

/Haila 136/

A Nykysuomen sanakirja /1953: 30-31/ példamondatai közt a következő mellérendelő értelmű mondatok vannak:

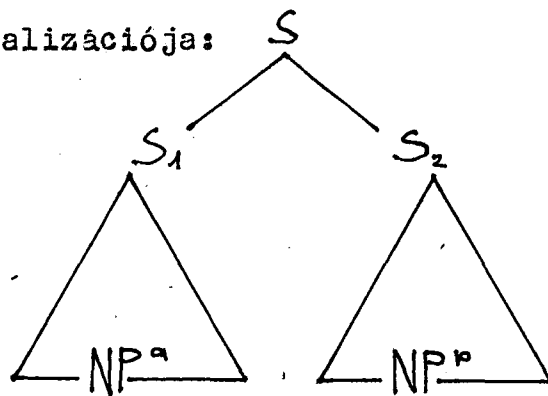
/55/ Sain enolta rahaa, joilla /joilla/ ostin kirjan.

/56/ Torilla tulvi kansaa, jotka halusivat /joka halusi/ nähdä kuninkaan.

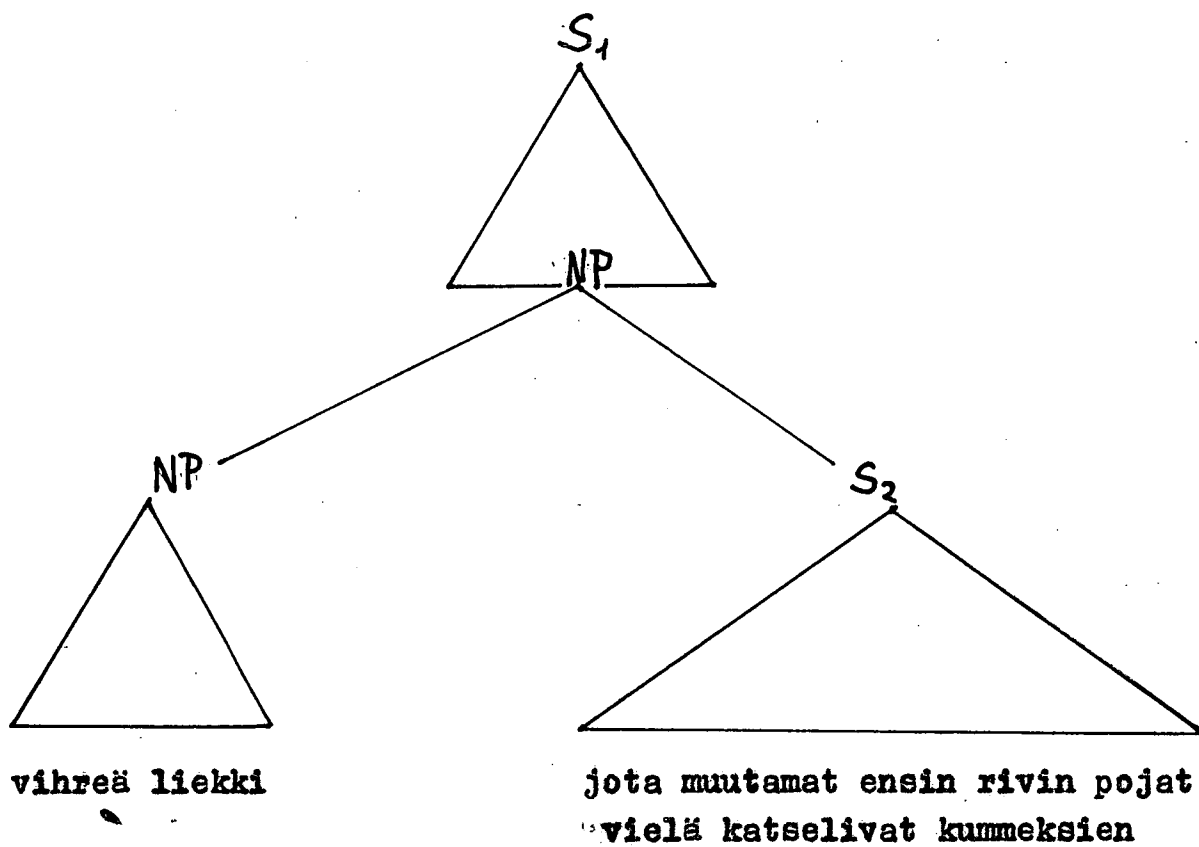
A finn vonatkozói alárendelő mondatok - ebben az esetben - nem kapcsolódnak szervesen a főmondatbeli névszóhoz, nem a fogalom tartalmát gazdagítják, hanem a mondanivalót egészítik ki egy mozzanattal. Hozzáad a mellékmondat a főmondat tartalmához, a mellékmondat igéje a főmondat igéjéhez viszonyítva egyidejűséget vagy utóidejűséget jelöl.

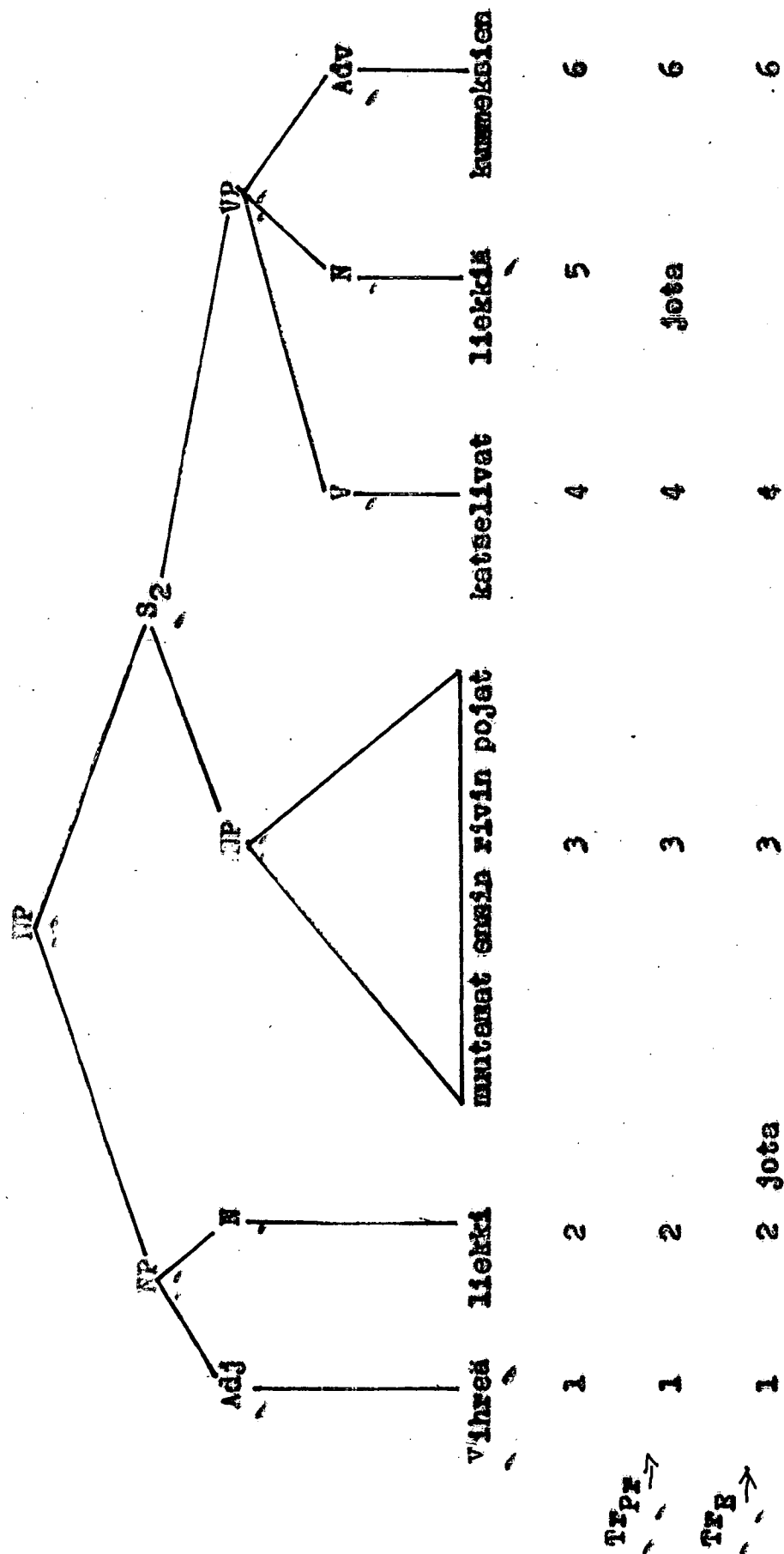
A magyar és a finn mondatok eltérő szerkezetében a névmásításnak különböző esetei láthatók. A magyar mondatokban referenciális azonosságon alapuló személyes vagy mutató névmási pronominalizáció történt, a finn mondatokban vonatkozó, névmási pronominalizáció, melynek alapja az értelmi és lexikai azonosság. /Vö. Radics 1977:151./

A /46/ magyar mondat pronominalizációja:

A /47/ finn mondat prēminalizációjá:

A pronominalizáció után a finnben előre kellett helyezni a joka vonatkozó névmást eredeti szintaktikai funkciójában.

Mivel az alárendelő szerkesztésmód mind a magyar mind a finn nyelvben indogermán nyelvek analógiájára alakult ki, az idézett példamondatok is ezt bizonyítják, hogy ez a hatás a finnben erőteljesebb volt. /Vö. Hajdú 1973: 24-25/

A magyar és a finn mondatok második tagmondatának állítmánya az első mondat állítmányával egyidejű cselekvést jelöl:

A /46/ /47/ és az /50/ /51/ mondatokban és a következőkben:

/57/ magyar: A szobában nem volt más, csak az asztal, a két ágy egymás mellett, annak a szélén is ültek.

/Balázs 23/

/58/ finn: Huoneessa ei ollut muuta kuin pöytä, kaksi vuodetta vierekkäin, joiden laidalla myös istuttiin.

/Balázs 19/

/59/ finn: Nyt näkee aurinko vanhan kuvastimen juurella eräitä pieniä tavaroita, joita siinä ei ennen ole ollut.

/Sillanpää 8/

/60/ magyar: A nap az öreg tükörnél kisebb tárgyakat vesz észre, ezek nemrégig vannak ott.

/Sillanpää 464/

/61/ finn: Tavallinen äijä, joka hevosellaan kohtalaisesti ansaitsi.

/Sillanpää 27/

/62/ magyar: Párasztember volt, elég jól keresett a lovával...

/Sillanpää 480/

/63/ finn: ...seinässä riippui kehyksessä kuninkaan kuva, jonka lasin kärpäset olivat pilkuttaneet.

/Walteri 220/

/64/ magyar: A falon bekeretezve egy király képe függött, üvegét légyiszok borította.

/Walteri 229/

/65/ finn : Se oli kaunista soleakoivuista nakaa, jossa ei juuri munta puuta ollutkaan.

/Sillanpää 21/

/66/ magyar: A legelőn csak néhány karcsú nyírfa állt, másféle fa nem is volt rajta.

/Sillanpää 477/

A második mondat igéje utóidejűséget fejez ki az első mondat igéjéhez viszonyítva:

/67/ magyar: Nemesek határozottan jellemes férfiú volt, és nem akarta a más levelét elolvasni.

/Molnár 8/

/68/ finn: Mutta Török oli järkähtämätön ja luotettava mies, joka ei tahtonut lukea toisen kirjettä.

/Molnár 7/

/69/ magyar: Csele gigerli volt, és nem pakolta a hóna alá az egész könyvtárat...

/Molnár 6/

/70/ finn: Hän oli näet hutilus, joka ei viitsinyt raahata mukanaan koko kirjastoaan.

/Molnár 6/

/71/ magyar: Szép vállas barna fiú volt, s pompásan illett őrá a bő vörös ing.

/Molnár 26/

/72/ finn: Hän oli harteikas ruskeaihoinen poika, jolle punainen paita sopii mainiosti.

/ Molnár 26/

/73/ magyar: És egy borizó hang is jött a farakások felől. Az is azt kiáltotta, hogy: "Elmegyünk!".

/Molnár 36/

/74/ finn: Huutoon yhtyi puupinojen keskeltä käheä ääni, joka kaikuna toisti: "Menemme!".

/Molnár 36/

/75/ magyar: Az erdőben örök vannak, s ezek azonnal jelt adnak, ha valaki közeledik a farakások között.

/Molnár 54/

/76/ finn: Varustuksilla on vartijat, jotka vilpymättä antavat merkin, jos joku vieras on tulossa.

/Molnár 55/

/77/ finn:muutamina aamutunteina se ehtii näyttäytyäkymmenille kylille, sadoille asumuksille, jättää jälkeensä monta kirkkoa, joiden risteistä aamu paistaa ja hiljaisesti siunaa näköpiiriänsä ja sen inehmojen toimia alkavaksi päiväksi.

/Sillanpää 6/

/78/ magyar: Néhány kora reggeli óra alatt sok falut és sok embert hagyott maga mögött, és több templomot is, - ezeknek a kereszt-je a reggeli napsütésben csendesén megáldja a látáskörébe eső területen lakó emberek aznapi munkáját.

/Sillanpää 462/

/79/ finn: Hän istahti möyheälle mättäälle, joka vajoti...

/Sillanpää 18/

/80/ magyar: Leült egy porhanyós dombocskára, az besüppedt alatta.

/Sillanpää 472/

/81/ finn: Mutta Arvidin mieleen jäi se, että hän jo autostaan oli nähnyt kengän ja jalannousun, jotka molemmatkin hän sitten salongissa heti tunsi.

/Sillanpää 33/

/82/ magyar: Arvid lelkében mégis nyomot hagyott a két cipő és a két láb minden mozdulata - később a szalonban is felismerte ezeket.

/Sillanpää 484/

III.

A MAGYAR ÉS A FINN VISSZAUTALÓ NÉVMÁSOK VITATOTT TERÜLETEI

1. A Nyelvőr-beli vita

A pronominalizáció általánosabb szabályszerűségei után speciálisabb - a mondatban megjelenő névmás - problémáit vizsgálom.

A magyar anaforikus névmások: ő, ők, azok, ez, ezek, őt, azt, őket, azokat s e névmásoknak mutató névmási határozószói és személynévmási határozószói alakjai. A finnben az egyes szám harmadik személyű névmások: hän, se, többes számban: he, ne, s anaforikus névmásként jelenhet meg: se, tämä, tuo. Az anaforikus névmásoknak mind a magyarban mind a finnben csak a határozott főnévre vagy főnévi csoportra utalásával foglalkozom, s nem elemzem e névmások melléknévi funkcióját vagy nagyobb szövegrészre való utalását.

A magyar anaforikus névmások használatának a szabályát nehéz néhány mondatban megfogalmazni. A szabályalkotás nehézsége abban rejlik, hogy az ő személyes névmás nemcsak emberre vonatkozhat, az az mutató névmás nemcsak dologra, s a különböző esetek szabályai is különbözőek; még az egyes esetekben az egyes és a többes számra sem ugyanaz a szabály érvényes.

A magyar visszaütáló névmások már több mint száz éve vitára késztették a nyelvészeket. A vitát a Magyar Nyelvőr egyik levélírója indította azzal, hogy kifogásolta Simonynak egy mondatában az őket alakot ott, ahol a - nőtt, - nől, - ni határozóragokra utal vissza: "Ezen fölvetés mellett nem is lehet őket megmagyarázni." /Nyr 14.évf.438/ Ezzel megfogalmazta azt a téves nézetet, ami azóta is él a köztudatban: Az az mutató névmás dologra, az ő pedig személyre vonatkozik. /A vitáról l. Elekfi 1980a: 177-178, 1980b: 299 és Szepeszy 1975: 414-416./

Már Arany János heves vitát folytatott ebben a kérdésben Brassai Sámuellel. Brassai szabálya: "Az ő személyre, az dologra vonatkozik". Arany szembe fordult vele és határozottan kijelentette: "Az ő és az személyre, dologra egyaránt vihető." /Összes Művei 11: 245-1968/

Ugyancsak régi eredetű a másik alszabály, amely az előbbi alszabály ellensúlyozására jött létre: Az előzményben megnevezett dologra hangsúlytalanul csak a személyes névmás tárgyalakja /illetve annak paradigmájához tartozó személyragos határozószó/ a magyaros. Elekfi László Szervas Gábort gondolja a szabály közvetlen forrásának. Ennek a téves felfogásnak a szakirodalmát közli Elekfi /1980a: 177/.

Az 1975-től - 1980-ig tartó Nyelvőr-beli vita főként az azokat hangsúlytalan helyzetben való előfordulását vizsgálta, de szó volt az ő - az megoszlásáról, az őket hangsúlyos és hangsúlytalan használatáról is.

A 100 év óta öröklődő tévhit elkerülhető lett volna, ha a nyelvmodellőrök figyelembe vették volna Arany Jánosnak 1861-ben tett megállapításait e tárgyról. A Visszatekintés c.cikksorozat-

ban jelent meg Arany János fejtegetése a visszautaló névmásokról.
/Arany János válogatott prózai munkái 1968. Idézi Szepesy 1978:
135./

Arany fejtegetése:

1. A személyes és mutató névmás személyre és dologra egyaránt vonatkozhat.
2. A személyes névmás ritkán vonatkozik dologra, akkor is főleg megszemélyesítés esetén;
3. Különbség van az egyes számú és a többes számú tárgyeset megítélésében, mert az utóbbinak dologra való utalása "már közönséges", vagyis nem szokatlan mint az egyes számban;
4. A személyes névmás ragos alakjával gyakran utalunk dologra;
5. Ha visszautalás esetén félreértés támadna, akkor személyre személyes névmással, dologra mutató névmással utalunk;
6. Mutató névmással utalunk dologra, ha azokat magunktól némi távolságban gondoljuk, vagy a mondat értelme úgy kívánja;
7. A mutató névmás nem mindig hangsúlyos és nem mindig mutat hangsúllyal a tárgyra, hanem sokszor csak az ismétlődő név helyett áll.
8. A mutató névmást fölöslegesen "pleonasztikusan" is lehet használni.
9. A mutató névmás akár pleonasztikus, akár nem, egyaránt állhat az ige előtt és után.

Szepesy vitaindító cikkében /1975: 414-424/ bőséges példatáron mutatja be annak a szabálynak a téves voltát, mely szerint nemcsak emberekre, hanem állatokra és dolgokra is mindig személyes névmással kell hangsúlytalanul rámutatnunk, vissza-
utalnunk: egyes számban a ragos alakokban: róla, tőle, vele

stb., s a többes tárgyesetekben: őket kell használnunk.

Szepesy az élő nyelvhasználatra hivatkozva igazolja ennek a szabálynak a téves voltát. Nemcsak az irodalmi nyelvből, hanem a köznyelvből, a publicisztika nyelvéből is közöl példákat. A legrégebbi időktől napjainkig vizsgálja az élő nyelvhasználatot. Példái közül csak néhányat idézek:

/83/ "Tördelheted le a fa lombjait, Idő jártával újra kivirít;

Tövestül kell kitépni azokat - Akasszátok föl a királyokat!

/Petőfi Sándor: Akasszátok.../

/84/ "Az országgyűlés meghozta az 1848-dik évi törvényeket. A király szentesítette azokat."

/Arany János: Fellázadunk-e/

/85/ "A rémhírekre csak legyintett, bár el-elhitte azokat."

/Illés Gyula: Kora tavasz; 1:93/

Szepesy Gyula a példagyűjteménye alapján megállapítja, hogy a magyarság legalább 700 év óta használja a mutató névmásokat hangsúlytalan helyzetben visszautalás céljából. Azt is leszögezi, hogy nem tárgyak és személyek pontosabb megkülönböztetésére használjuk a kétféle névmást, és semmiféle összefüggés nincs az emberek vagy az állatok megbecsülése és a kétféle névmás használata között.

A vitához először J.Soltész Katalin és Bán Ervin szólt hozzá

/J.Soltész: 1976/.

J. Soltész szerint Szepesy olyan nyelvi rétegekre is hivatkozik, amelyek nem lehetnek perdöntőek ebben a kérdésben /publicisztika, köznyelv/. J. Soltész hozzászólása főként az ő névmás előfordulásait tartalmazza.

A szerző átvizsgálta a Petőfi-szótár céduláit, s megállapította az ő névmásról:

Az alany eseti és a birtokos jelzői ő, a többes számú ők, a tárgyas őt, őket 2600-szor fordul elő Petőfi műveiben, ennek 95 %-a személyre vonatkozik. 31-szer utal a személyes névmás állatra:

/86/ " egy hiéna kiás a sírcsóból /.../ Ő combom akarta megenni,
Én szívemet adtam oda" /Az örült/

66-szor utal az ő megszemélyesített tárgyra:

/87/ " mi a hold? egy zsarnok király ő" /Azt hívém, hogy .../

Az ő névmás Petőfi költészetében 27 alkalommal utal olyan dologra, amely nem mozgó élőlény és megszemélyesítve sincs. Ebből nyolc a birtokos eset régies nyomosítása:

/88/ "nagy az én szívemnek ő gyönyörűsége." /Arany Jánoshoz/
17 példa van az őket alaknak hangsúlytalan használatára Petőfi költészetében:

/89/ "Futó folyam hullámai Az ember miljom vágya; Perc hozza
őket, perc ragadja el." /Futó folyam hullámai.../

A megszemélyesítés értékű őket adataival együtt összesen 40 alkalommal fordul elő az őket hangsúlytalan helyzetben. Az azokat pedig 30 alkalommal, tehát gyakrabban, mint az őket:

/90/ "Túl volt már az iskolákon, Régen kijárta azokat." /Az apostol/

/91/ "Az égzengés meg akarja repeszteni a sziklákat, és ledönteni azokat a magasból." /A hóhér kötele/

J. Soltész Katalin egy szórendi tendencia érvényesülésére hívja fel a figyelmet:

/92/ "A szobám világos ámbár Nap nem süt belé soha" /Mi lelt?/

/93/ " a sebet megvizsgálván Abba balzsamot csepegtetett"

/Drága orvos ur.../

Az ő határozóragos alakjai az állítmány után, a mutató névmás határozóragos alakjai az állítmány előtt helyezkednek el.

A szerző statisztikailag is igazolja megállapítását: Petőfi költészetében hangsúlytalan visszamutató használatban, dologra vonatkoztatva a személyragos határozószók 75 %-ban az állítmány vagy a határozószó fölérendelt mondatrész után állnak, a mutató névmás pedig 65 %-ban az ige vagy az igenév előtt. A szerző átvizsgálta Kosztolányi Dezső: Próza /1937/, Veres Péter: Próbátétel /1949/ és Németh László: Sajkódi esték /1961/c.kötetét is. Kosztolányinál a személyes névmás és a személyragos határozószó 87 %-ban, Veres Péternél 95 %-ban, Némethnél 76 %-ban az állítmány illetve a fölérendelt mondatrész után áll; a mutató névmás pedig Kosztolányinál 63 %-ban, Veres Péternél 75 %-ban, Németh Lászlónál 75 %-ban előtte.

Szigorú nyelvhelyességi szabály helyett J.Soltész egy tanácsot fogalmaz meg: "Ha más megoldás nincs, kerüljük a hangsúlytalan visszamutató az névmás ragos alakját a mondatnak az állítmány utáni részében, főként pedig a mondat végén."

Miképpen lehetne hasznosítani, pontosítani J.Soltész eredményeit? - teszi fel a kérdést Szepesy következő tanulmányában /1978: 129-148/.

Abból indul ki, hogy a mutató névmás is állhat az állítmány után, minden írónál 24-35 %-ban. Ez a tény nem hagyható figyelmen kívül, hiszen nagy íróink és költőink is nyelvérzékük alapján tették a mondat végére a visszautaló névmásokat.

Szepesy Aranyinak a névmásokról írt fejtegetéséből indul ki, s az ő gondolatait fejleszti tovább. Aranyt idézve megállapítja, hogy az eneforikus őket - azokat használata nem konkrét szavaktól, hanem más tényezőktől függ.

Szepesy tanulmányában először megjelöli a dologra utaló személyes névmások körét, majd utána meghatározza a mutató névmások használatának a legfőbb kritériumait.

A személyes névmás alany- és tárgyesete - már Arany megállapította - "ritkán, talán sohasem vihetik dologra, kivéve, ha megszemélyesítjük." /Arany válogatott prózai munkái: 415/

/Aránytalanul kisebb a dologra utaló személyes névmásnak, mint a személyre és dologra utaló mutató névmásnak a száma./

1. Személyes névmással utalhatunk személyre és dologra is akkor, ha a bevezető mondatnak az alanyára akarunk utalni. Ilyenkor az alany esetben álló szónak visszaható szerepe van. Arany János példája /i.m. 412/:

/94/ "Tudja ám a macska azt, hogy őróla foly a beszéd."

A visszaütaló névmások lehetnek egyaránt hangsúlyosak és hangsúlytalanok. Arany szerint a visszaütaló személyes névmások is hordozhatnak kirekesztő hangsúlyt, tartalmazhatnak szembeállítást:

/95/ "Amikor a macska megérezte, hogy róla van szó és nem arról /kutyáról/, akkor méginkább hegyezte a füleit";

/96/ "Amikor a macska rájött, hogy nem arról beszélnek, hanem róla, akkor nyávogni kezdett";

/97/ "A macska ösztönösen érezte, hogy gazdái egyebek közt róla is beszélnek";

/98/ "A macska meg volt győződve, hogy róla sen feledkeznek meg,

és szokás szerint megkapja a neki járó húsadagot".

/Szepesy 139/

A személyes névmás tárgyesete a mondat alanyára utal. Ezért helyes:

/99/ "A libák kimentek az utcára, hajd be őket."

de:

/100/ "Volt neki egy csomó libája, s kiküldte a lányt a libák után, hogy azokat őrizze."

/Széki népmesék, 215. Idézi Szepesy: 139/.

A Széki népmesékben a libák a birtokviszony folytan tárgynak tekinthetők: a lánynak az anyja birtokolja azokat.

/101/ "A legelésző barányok tudták, hogy nemsokára behajtják őket."

/102/ "A barányok nem törődtek a köztük futkosó libákkal, mert tudták, hogy nemsokára behajtják azokat."

/103/ "A libák kimentek az utcára, hajd be őket, aztán nézz a csirkék után. Azokat biztosan a kukoricásban találod meg."

/104/ "Anya a fiához: "A lányok leszaladtak az utcára; az asztalra dobták a leveleket. Várd meg őket, addig ne bontsd föl azokat."

A példákból látható, hogy erős az "alany eseti vonzás", de az is —
lényeges a két névmás közti választásban, hogy ha elhasználtuk az egyik névmást visszaautalásra, akkor a másikat kell használnunk újabb visszaautalás esetén.

Az alany esetben álló szónak a vonzása olyan erős, hogy ilyenkor a személy-dolog megkülönböztetés is háttérbe szorul:

/105/ "A gumicsónokok nem sokáig fuvarozták a gyerekeket, hamar tönkrementek, mert azok nem kimélték őket. Így hát ők

is cserbenhagyták azokat."

/106/ " Az energia megmaradásának a törvénye alapján az elektron csak a nála kisebb tömegű részecskékre bomolhat, mert ő a legkönnyebb elektromosan töltött részecske." /Élet és Tudomány, 1976. 2363. Idézi Szepeszy 1978: 139./

/107/ "A csipkebokor elszántan várta a fiút és elhatározta, hogyha az bélerűg, akkor ő bizony jól megszurkálja."

/108/ "A galamb után a veréb is rászallt a fára; gondolta, ha azt nem veszik észre, akkor őt sem látják meg."

Ha egy mondatkomplexumon belül személyre és dologra is utalunk, akkor a kétféle névmás a személy és dolog megkülönböztetésének a szerepét tölti be, főként akkor, ha nem az alany esetben álló szóra utalunk vissza.

Arany János példája: "Ezért helyezünk mi nagy fontosságot tisztelt munkatársunk, Brassai felszólalásában; ezért kísérvük /azt/ saját észrevételeinkkel." /I.m. 414./

Szepeszy szerint kevés a dologra utaló személyes névmások száma. Okát ennek abban látja, hogy a mutató névmás használatával kapcsolatos főbb kritériumok /partitívusi jelentés, pleonasztikus használat stb./ olyan erősek, hogy háttérbe szorítják a személyes névmási használatot.

A visszautaló személyes névmások használatában stiláris megfontolások, emocionális szempontok játszanak még szerepet. Fontos tényező a már említett szórendi tendencia is.

2. Többes számú mutató névmásokat használunk személyre, dologra való utalás céljából, ha nincsenek visszaható erővel felruházva, nem állnak az esemény középpontjában, vagy ha "távolító árnyalat" rejlik a mondatunkban.

Visszaautalás távolabbra mutató árnyalattal:

/109/ "Oh az álomlátások, mindig azt az alakot hozzák eléje: boldogan és szenvedve, átadva és elveszítve; azoktól még csak örültebb lett."

/Jókai: Az aranyember 2: 18, idézi Szepesy 1978: 143./

A partitívusi funkció, a távolabbra való visszaautalás, a ritmusformáló használat, a szórend erőteljesen befolyásolja a mutató névmás használatát. Szepesy ismerteti az ige "előttes" és "mögöttes" mutatónévmás használatának a kritériumait. Összegezésében megállapítja, hogy állandóan különböző tendenciák keresztezik egymást minden nyelvben. A nyelvhasználat attól a tendenciától függ, amelyik felülkerekedik. Néha csak a képzelet, a hangulat változtatja a különböző névmásokat. Ez a helyzet az őket - azokat esetében is.

A Magyar Nyelvőr-beli vitát Elekfi László két tanulmánya zárja /Elekfi 1980a: 176-187 és 1980b: 323-330/.

Zárótanulmányában Elekfi Szepesynek az alanyi vonzásról írt megállapítását egészíti ki. Megfogalmazza az őket névmás dologra való visszaautalásának a pontos szabályát. Hangsúlyozza, hogy nem hagyható figyelmen kívül a névmás mondatbeli helyzete - az előtte álló ige -, s lényeges az is, amire visszaautal, valamint fontos szerepet tulajdonít a névmás szövegbeli helyzetének, az aktuális tagolásban betöltött szerepnek.

Az őket tárgyra utal vissza:

1. Ha az előző mondategységben az egyetlen többes számú főnévre vonatkozik, s a visszaautaló névmás a hangsúlyos állítmány után áll:

/110/ "Követtünk el hibákat, de kijavítottuk őket."

2. Mondathangsúlyos dolognévre is utalhat az őket, ha ez a maga tagmondatában alany:

/111/ "Hibák kerültek be a szövegbe, de kijavítottuk őket."

3. Az alanyra visszautaló őket meg is előzheti az állítmányt, ha szembeállítjuk egy másik többes számú főnév jelentéstartalmával:

/112/ "A bárányok kint legeltek a réten, köztük futkostak a libák. A bárányok tudták, hogy először majd őket hajtják be az udvarba."

4. Hangsúlytalanul meg is előzheti az őket azt az igenevet, amelyhez tartozik:

/113/ "Itt van a két párhuzamos és az őket metsző egyenes."

A személynévmási határozószókat gyakrabban alkalmazzuk dologra, mint az őket tárgyalakot. Ha a névmás megelőzi a mondathangsúlyos részt, inkább mutató névmást használunk. Amikor a névmási tárgyra mondathangsúly esik, mindig az őket utal személyre, azokat dologra.

Az anaforikus névmások használataiban fontos szerepe van az alanynak, amely - ha nem is személy - "antropomorf" jelleget hordoz. Hasonló szerepe lehet a témának, ami a mondanivaló kiindulópontja:

/114/ "Nem a kosár a fő, hanem benne a tojás."

Szepesy mondatában: "Nyelvművelők követték el a hibákat, nyelvművelőknek kell jóvátenniük azokat" Pais Dezső azért javította ki őket alakra az utolsó szót, mert a hibákat szóra utal, amely az előző tagmondatnak már ismert része: a téma.

/Elekfi: 1980c: 299-306/.

Vannak olyan példák is, amelyekből látható, hogy az aktuális tagolási viszony erősebb a grammatikainál:

/115/ "Nem hű fiaid hagytak cserbe, Te hagytad cserbe azokat,
Ellökted őket."

/Vajda János: Luzitán dal 1./

Az idézett mondat kettős visszautalásában a mutató névmás olyan nyelvtani alanyra vonatkozik, amely az új közölnivalót tartalmazza, s a következő tagmondatban már személyes névmás utal az alanyra.

A kettős visszautalás is az alany "antropomorf" jellegét bizonyítja:

/116/ "Mogyoróval kedveskedett Rozáliának, de az azt üzenté,
hogy ő nem mókus." /Mikszáth; idézi Elekfi 1980a: 181/

Elekfi utal tanulmányában a névmáshasználat érzelmi, stilisztikai szempontjaira is, a "távolság" kifejezésére mutató névmással, majd összeveti a magyar és a német anaforikus névmáshasználatot. Megállapítja, hogy a német névmásfajták nagyjából úgy osztoznak meg a visszautaló szerepen, mint a magyarban, mégsem mondhatjuk, hogy a mutató névmás hangsúlytalan használata németes.

A készülő Nyelvművelő Kézikönyv számára az őket, azokat, ezeket és a mutató névmás címszavát a vita tanulságait figyelembe véve Elekfi László, Grétsy László és Kovalovszky Miklós fogalmazta meg. Módosították a több mint tíz évvel ezelőtt készült változatot. A címszavak tervezett megszövegezését Elekfi megjelentette a Nyelvőrben /1979: 421-426/.

2. Az anaforikus névmáshasználat problémái a finn nyelvben

A finn nyelvben a szövegben előforduló főnévre, főnévi csoportra hän, he, se, ne, tämä, tuo anaforikus névmások utalhatnak. /A finn szakirodalom endoforikus névmásoknak nevezi ezeket, szemben az exoforikus névmásokkal, melyek a szövegen kívüli világra utalnak. Vö. Hakulinen 1979: 79./

A felsorolt névmások használatának szabálya, utaló funkciójuk, stilisztikai értékük az írott nyelvben könnyen meghatározható.

Ha a magyar nyelv⁴művelő irodalom "őket - azokat" problémájához hasonló kérdéses területét keressük a finn névmáshasználatnak, akkor számításba kell vennünk a beszélt köznyelvet, az irodalmi nyelvet és a nyelvjárásokat. A magyar "őket - azokat" problémájához hasonlítható a hän/se, he/ne beszélt nyelvi, irodalmi nyelvi és nyelvjárási használata.

A finn nyelvben a hän/he személyes névmás anaforikusan emberre vonatkozik, a se/ne mindarra, ami nem ember. Az írott köznyelvnek ez az általános szabálya. A nyelvtankönyvek, az iskolai tankönyvek is ugyanezt a szabályt fogalmazzák meg: Az írott nyelvben a se, ne névmást csak állatokra és dologra vonatkoztatva használjuk, de sohasem emberre. A választékos beszélt nyelvben és az írott köznyelvben a se, ne emberre való alkalmazását - nyelvjárási jellege miatt - kerülni kell. /L. Setälä 1964: 68, Haila 1967: 31, Hakulinen 1979: 315./

Ha megkérdezzük finn anyanyelvűeket a két névmás megoszlásáról, elmondják, hogy az iskolában megtanulták a 3. személy⁴ névmás használatának a szabályát, igyekeznek is betartani, ha

"szépen" akarnak beszélni, de a beszélt nyelvben gyakran megsértik a szabályt; emberre vonatkoztatva használják a se/ne névmást.

A hän, se, he, ne névmások beszélt nyelvi, irodalmi nyelvi és nyelvjárási használatának a szabályszerűségeit elemzi Pauli Saukkonen /1967: 286-291/ és Toivo Vuorela /1962:464-465/. A Nykysuomen käsikirja még utalást sem tartalmaz arra, hogy milyen változatok fordulnak elő a beszélt nyelvben. Hakulinen /1979: 314/ megemlíti, hogy a beszélt nyelv törvényszerűségeivel nem foglalkozik a könyvében, de utal Saukkonen cikkére. A Nykysuomen sanakirja tartalmazza a két névmás közti megoszlás szabályszerűségeit az írott nyelvben.

A finn 3. személyű személyes névmások a nyelvjárásokban különböző megoszlásban jelennek meg. A keleti nyelvjárásban a hän/he személyes névmást használják emberre, s alkalmanként a se/ne névmást. A nyugati nyelvjárásokban a tämä, nämä névmásokat személyes névmási funkcióban, s a hän névmás visszaható névmássá alakult. Van olyan nyelvjárás, amelyben a se névmást használják emberre, s a hän névmást állatra. /Vö. Vuorela 1962:464/

A beszélt nyelvben szabadon váltakozik a hän, se és a he, ne. Megoszlásukra vonatkozó szabály nem fogalmazható meg.

3. Deiktikus vonások a finn és magyar anaforikus névmások utaló funkciójában

Pauli Saukkonen tanulmányában /1967: 286-291/ a személyes névmások oppozícióiban a deiktikus névmásokhoz hasonló oppozíciót vél felfedezni. Terho Itkonen szerint /1979: 115-127/ a

tämä, tuo, se deiktikus névmások közti különbség lényege nem a távolság különböző mértéke, hanem a beszélő és a hallgató különböző nézőpontjának a hangsúlyozása. A tämä a beszélő nézőpontját emeli ki. Azt jelöli, ami a beszélő közelében van. A tuo a beszélő és a hallgató közös látókörében lévő, a se pedig a hallgató szemléletét, a hallgatóhoz viszonyított távolságban lévő emeli ki.

P. Saukkonen szerint a hän: se, he: ne oppozíciójának a deiktikus névmások: tämä : se, nämä : ne, tuo : se, nuo : ne oppozíciói felelnek meg, csak míg az utóbbiak térbeli távolságot jelölnek, addig a személyes névmások oppozíciójának alapja a szövegbeli, szemléletbeli, érzelmi vagy gondolatbeli távolság.

A beszélőhöz gondolatban közelebb állóról lehet beszélni hän névmással, a jelen levőről szintén, a gondolatban távol levő személyt közel lehet hozni hän névmással, s lehet távolra helyezni, s mint kívül állóról beszélni róla, s akkor se névmást kell használni.

A tämä : se oppozíciójához hasonló a hän : se oppozíciója a következő esetekben:

1. A függő beszédben a főmondat se névmására a hän névmás utal. A hän anaforikus a se nem, a hän az imént említettire, a szövegben közel levőre utal:

/117/ "Se sanoi, ettei hän voi tulla."

/Saukkonen 287/

/118/ "Se on puhellut, että hän maistaa Hiljasta kivan..."

/Sillanpää 22/

A távol levőt közelebb hozza a beszélő, s akkor hän névmást használ:

/119/ "Sitten ne painuvat sisälle pukuhuoneeseen, ottavat vaippansa ja lähtevät, nyt rinnetusten, vaikkakin toisiinsa katsomatta. Kävelävät kuin nuoret varsat pitkin laiturin siltaa - ja viimeinen, minkä vanha Manu heistä näkee, on värikkään vaipan vilahdus lepän lehvien välistä."

/Sillanpää 12/

A tuo : se oppoziciójához hasonlítható a hän : se oppoziciója akkor, amikor az író a beszélő és a hallgató közös látókörében levőről ír. A hän névmást használja arra, akit a közös látókörbe helyez, a se névmást arra, akit távolra a beszélő nézőpontjától:

/120/ "-- Olikin sateinen alkukesä, kirjailija sanoi.

Isäntä katsoi häntä hetken suu supussa.

-- Ai sinä olet ruvennutkin harrastamaan vaimoja.

-- Ei ole ollut tapana. Enkä minä tätäkään pyytänyt, se oli tullut tänne pyytämättä. Tuli vain yhtenä kauniina lauantaipäivänä ostoskassi kädessä. Se oli käynyt kaupassa ostamassa ruokaa sunnuntaiksi. Siellä kaupassa se oli kuullut, kun kaksi naista oli jutelleet keskenään, että Karlssonin Erkki tekee jollekin naisella sisäremontia, ja sitten ne olivat nauraa hihittäneet. Siitä paikasta se lähti sen ostoskasinsa kanssa pyyhältämään ja tulee tänne ja valittaa, millainen mies hänellä on. Tämän jälkeen se saakin olla sellainen kuin on. Nyt heillä ei ole muuta yhteistä kuin kansalaisuus, kieli ja uskonto. Ikänsä hän on ollut niin uskollinen, etteivät sitä ihmisetkään jaksaa uskoa, ne levittelevät hänestä juttuja. Mutta kun hän päästää pellit auki, siinä ei ole kellään noka koputtamista. Kai hänellä

on yhtä hyvät pikeudet elää ja huorastaa kuin hänen miehelläänkin."

/Meri 126/

A beszélt nyelvben a jelen levőről hän névmással lehet beszélni, ha a beszélő és a hallgató közös látókörben van, de ha mint kívül állóról beszélünk valakiről, lehet a finnben a se névmást használni.

A modern finn széppróza gyakran alkalmazza a se, ne névmást emberre. Veijo Meri mestere a se névmás használatának.

A hän : se névmások oppozíciójának lényege a "távolság" mozzanata. A hän a beszélő, az író szemléletében érzelemben, gondolatban a szövegben közelebb levőre utal, míg a se a távolabbira. Adologra, állatra utaló egyes szám 3. személyű se névmás elvesztette a "távolság" jelölésének a képességét, grammatikalizálódott, nem a mutató névmási funkció áll előtérben. Az emberre utaló személyes névmási se-ben "kiugrik" a mutató névmás.

Austerlitz szerint a se mutató névmás deiktikusan a "Bizonytalan távolságban levőt" jelöli, míg a tämä és a tuo a meghatározott távolságban levőt. /Vö. Austerlitz 1974./ A főnévre, főnévi csoportra utaló /+ személy/ jegyű anaforikus se jelentés-tartalmában is benne van a bizonytalanság tényezője. Ezért tudja felhasználni a modern finn széppróza a hän/se névmás váltakozását az ember tudatában lejátszódó drámaiság kifejezésére. A szereplő, aki eddig az író elbeszélésében közel volt, a se névmás használatával távolra kerül. Jelölhet a névmás változása szemléletváltást is. Csupán a se névmás megjelenése utal arra, hogy az író nem a beszélő, hanem valamelyik szereplő szemléletét hangsúlyozza. A beszélt nyelvben a jelen levőről hän névmással lehet beszélni,

ha a beszélő és a hallgató közös látókörben van, de ha mint kívül állóról beszélünk valakiről, lehet a finnben a se névmást használni.

/121/ finn: "Jelmeri mökkiläinen unohti siinä huokeasti lehmänsä kivun ja katseli ajatuksissaan vaimonsa menoa.

Hyvin korea suviehtoo oli, juuri vähän ennen heinäajan alkua. Taiteilijakin näkyi soutelevan, kaiketi taipansa mukaan tarkestelemassa pihoja ja rantapiittoja. Sen valkea punapohjainen vene meni niin läheltä Hiljaa, että sem sopi sille jotsain sanoa, koska Hilja näytti hiukan harventavan soutuään. Se on puhellut, että hän maalaa Hiljasta kuvan sitten semmoisena kuin se imettää pikkuistansa, mutta Hilja on tähän asti huitassut kädellään ja sanonut että ei tule mitään.

Jelmeri kävelee jo mökille päin..."

/Sillanpää 22/

A beleképzeléses előadásmódban a szemléletváltás névmással való kifejezése a magyar nyelvben nem lehetséges. A személyre utaló hän, se közti különbséget a magyar nyelv nem tudja kifejezni. Ez látszik a finn idézetek magyar fordításából is:

/122/ magyar: "- Hát esős is volt a nyár eleje - jegyezte meg az író. A házigazda egy pillanatra összehúzott szájjal nézte.

- Szóval férjes asszonyokkal is foglalkozol?

- Nem szokásom. Ezt se én hívtam, hogy jött ide magától. Egy szép szombati napon, bevásárlószatyorral a kezében. A boltban volt ennivalót vásárolni vasárnapra. Ott hallotta, amint két nő arról beszélget egymással, hogy az

Erkki Karlsson belső tatarozást végez valamelyik nősze-
mélynék, aztán ezen vihogtak. Iderohant egyenesen a sza-
tyorral együtt, és elpanaszolta, hogy milyen férje van
neki. Ezután őtöle maradhat is olyan, amilyen. Nincs most
már több köze hozzá, csak annyi, hogy finn állampolgár ő
is, finnül beszélnek, egyforma vallásúak. Ő pedig egész
életében olyan hűséges volt hozzá, hogy az emberek el sem
tudják képzelni, s mindenféle pletykát terjesztenek róla.
Ahhoz meg, hogy most kibontja a főkötőjét, senkinek semmi
köze. Neki is éppannyi joga van élni, mint a férjének."

/Meri 198/

/123/ magyar: "Jalmari, a zsellér megfélekezett a tehén bajáról és
elgondolkozva nézett távolodó felesége után.

Gyönyörű nyári este volt, hamarosan megkezdődik a kaszálás.
A művész is ott volt a tavon a csónakjával, és szokása
szerint az udvarokat és a partot figyelte. Pirosfenekű,
fehér csónakjával olyan közel került Hilja csónakjához,
hogy néhány szót is válthattak. Hilja kissé le is lassította
az evezést. A művész többször is említette, hogy majd le-
festi Hilját, amikor majd a csecsemőjét szoptatja, de Hil-
ja mindig csak legyintett a kezével, s meg is mondta, hogy
abból ugyan nem lesz semmi. Jalmari a ház felé igyekezett..."

/Sillanpää 475/

A szövegre utaló tämä, nämä, tuo, nuo névmások utaló funk-
cióját vizsgálva kitűnik, hogy ezek a névmások is őrzik eredeti
deiktikus vonásaikat. A tämä a szövegben közelebbire, tuo a
távolabbira utal, ha főnevet, főnévi csoportot helyettesít, ha
személyes névmási funkciót tölt be.

/124/ Pyysin Pekaakin tulemaan, mutta tämä kieltäytyi.

/125/ Oli hallitsijan lähimpia miehiä tämän kuolemaan asti.

/NYKS VI: 144/

A tuo a korábban említettre, a szóban levőre utal. Legtöbbször párbeszédben a másik mondatában elhangzott főnévre, főnévi csoportra vonatkozik. /Vö. Hakulinen 1979: 316/

/126/ Kauppias ja kerjäläinen, tuo rikas, tämä köyhä.

/NYKS VI: 52/

A magyar főnévre, főnévi csoportra utaló anaforikus névmások utaló funkcióját vizsgálva is fedezhetünk fel deiktikus vonásokat. Bár a közelség - távolság érzete már a deiktikus névmások második fejlődési fokán - az elvontabb érzékszervi és észlelési jelenségekre utalásában - megzavarodott. /Vö. Sebestyén 1959: 464-470./ Az anaforikus utalásban még kisebb jelentősége van a távolság tényének.

A szövegben távolabbira utal az az névmás, a közelebbire az ez:

/127/ "Oh az álomlátások mindig az alakot hozzák eléje boldogan és szenvedve, átadva és elveszítve, azoktól még örültebb lett."

/Jókai: Az aranyember II. 18. Idézi Elekfi 1980./

/128/ "Sok cifra nevekkal papírost és levegőt betölteni, azokból tudós figurát csinálni."

/Csokonai V.M: Lillához; idézi Szepesy 1975: 416/

/129/ Az írásjelektől megkülönböztetjük a sajátos szakmai jeleket. Ezeket az jellemzi, hogy ...

/Elekfi 1979: 423/

/130/ magyar: A lámpa fénye úgy esett az üvegajtóra, hogy Boka jól láthatta Áts Ferit, de ez nem láthatta az ajtó mögött

rejtőzködő Bokát.

/Molnár 60/

/131/ finn : Lampun valo lankesi lasiovelle niin, että Boka hyvin näki Feri Átsin, mutta tämä ei nähnyt oven takana piileksivää Bokaa.

/Molnár 61/

Érzelmi, gondolati, eszmei távolságot jelöl a magyar mutató-névmás:

/132/ Külföldön is éltek rokonai, de azokat nem ismerte.

/Elekfi 1979: 423/

/133/ Pistáékat nem láttuk, azokat is meg kellene hívni.

/Elekfi 1979: 423/

/134/ "Ha a kritikusok nem volnának, a legjobban utálnám a tejfölös tormamártást, de így azoké az elsőség."

/Petőfi: Úti jegyzetek, idézi Szepeszy 1975: 417/

/135/ magyar: Tüstént vidd vissza Kolnaynak, mert az bizonyára valahol lopta.

/Molnár 73/

/136/ finn: ...vie nopeasti se takaisin Kolnaille, sillä varmaankin hän on sen varastanut jostakin.

/Molnár 75/

/137/ magyar: 'Geréb három szivart vett elő a zsebéből, és Janó markába nyomta...

Ejnye - gondolta magában Nemecsek -, jól tettem, hogy felmásztam ide. Ez akar valamit a tóthai, ha szivarral kezd!

/Molnár 80/

/138/ finn: "Geréb otti taskustaan kolme sikaria ja painoi ne Janon käteen.

- Katsohan vain, Török ajatteli itseksseen, - olipa hyvä, että kiipesin tänne. Hän tahtoo slovakilta varmaan jotakin kuin noin alkaa sikareilla."

/Molnár 32/

/139/ magyar: "A bátyád volt itt? - Nem az volt, hanem az öcsém."

/Arany példáját idézi Szepesy 1975: 415/

/140/ finn: Oliko isoveljesi täällä? Ei hän, vaan pikkuveljeni. A finn fordításból látható, hogy az érzelmi, gondolati távolságot jelölő magyar ez, az megfelelője a finnben a hän személyes névmás az irodalmi nyelvben és nem a se névmás. Mind a magyar mind a finn szövegben az, akiről szó van a beszélőnek, illetve a beszélőnek és a hallgatónak a közös látókörében van. Ha elfogadjuk Saukkonen elméletét a finn személyes névmások oppozíciójáról, akkor a magyar ez, az névmás ebben az esetben a mutató-névmás deiktikus jegyeit őrzi, és a hän : se oppozíciója a tu: se oppozíciójának felel meg. Az érzelmi, gondolati távolságot jelölő magyar ez, az finn megfelelője nem se, hanem hän.

Ugyanebben a regényben előfordul a se névmás is személyre utaló szerepben.

/141/ magyar: "...és fönn állott Áts Feri vörös ingben.

Fönn állott? A citadellán?

Fönn! - mondta a kis szőke, és majonem megesküdött megint. Már a mellén volt a keze, de Boka szigorú pillantására visszakepte. És hozzátette: A zászlót is elvitte."

/Molnár 27/

/142/ finn: "...näin Feri Átsin punaisessa psidassa seisovan harjolla.

- Seisoiko hän harjolla? Linnavarustuksessako?

- Siellä! todisti pieni vaalea ja oli jälleen vähällä vanna. Hän ehti jo laskea kätensä sydämelleen, mutta Bokaan ankara silmäys pysäytti sanat huulille. Ja hän jatkoi:

- Lipunkin se vei mennessään."

/Molnár 27/

A távolságtartás érzelmi mozzanatát fejezi ki a magyarban a mutató névmás hangsúlytalan, ige utáni helyzetben, amikor a már említett tárgyra - témára - utal, és a természetes "közelebbi" visszautalás az őket vagy a személyes névmás megfelelő alakja lenne:

/143/ "Viseljétek a lopott hírt, A lopott babérokat, Nem fogjuk mi fejeteokről Leszaggatni azokat" /Petőfi: A márciusi ifjak, idézi Elekfi 1980a: 182/

/144/ "Akkor majd a verseket Nem pénzért csinálom. Ingyen osztom azokat Szét az ujságokba."

/Petőfi: Szülőimhez, u.o./

Ha a következő mondatban a közömbös értékű őket helyére az azokat kerül, a névmás felértékelésből vagy lebecsülésből adódó távolságtartást fejez ki:

/145/ Megvizsgálták a pártoktatás öt-öt tankönyvét, és a nyelvhelyesség mérlegére tették őket.

/146/ Megvizsgálták a pártoktatás öt-öt tankönyvét és a nyelvhelyesség mérlegére tették azokat. /Vö. Elekfi 1980c: 300/

Ezt a stílisztikai különbséget a finn fordításban névmással
nem lehet kifejezni:

/147/ Puolueopetuksen kaikki viisi oppikirjaa tarkastettiin,
ja ne pantiin oikeakielisyyden vaskaan.

IV.

ANAFORIKUS NÉVMÁSOK A MAGYAR ÉS A FINN MONDATOKBAN

1. A határozott főnévi csoport pronominalizációja a mondatban

A pronominalizált határozott főnévi csoport helyére a magyarban olykor távolra mutató névmás, személyes névmás vagy "törölt" névmás kerül. A névmások nem cserélhetők fel egymással, használatukat szabály irányítja. Pléh Csaba és Radics Katalin olyan mondat sorokban vizsgálták a mondaton belüli pronominalizációt, ahol a névmás az előző tagmondat vagy mondat több főnévével, főnévi csoportjával lehet korreferens. /L. Pléh - Radics 1976: 261-277/

Pléh Csaba 80 egyetemi hallgatónál elemezte a magyar nyelv két anaforikus jelenségének - a "törölt" névmásnak és az az mutató névmásnak - az értelmezését. /L. Pléh 1981: 215-230/

É. Kiss Katalin az anaforikus névmás megjelenésének a törvényszerűségeit a mondat topic - comment tagolásában betöltött funkciója alapján állapítja meg. /L. É. Kiss 1978a: 280 és 1978b: 445-452/

Radics Katalin a személyes névmási és a "törölt" névmási pronominalizáció szabályát fogalmazta meg. /Radics 1974: 76-80/

Az anaforikus névmások vizsgálatát tartalmazza Sebestyén, M. Korchmáros és Dezső tanulmánya is. /Sebestyén i.m, M.Korchmáros 1975: 331-357, Dezső 1969: 25-119/

Sebestyén meghatározza a deiktikus és anaforikus mutató névmások közti különbséget. A palatális és a veláris anaforikus névmások közti választásban szerintem nem a szövegbeli távolság a döntő tényező. Szerepe van annak, hogy előre vagy visszafelé utal-e a névmás, és a választás függ a szöveg korától is.

Tanulmányában különbséget tesz a kijelölő jelzői és a főnévi névmás között. Az utaló funkció vizsgálatában nem különíti el a főnévre, főnévi csoportra és az egész mondatra utaló funkciót.

M. Korchmáros a mutató névmás tartalmi feltöltődésének forrásait kutatja. "Pontszerű" utalásnak nevezi a névmási utaló funkciót, ha az ítélet alkotórészét képező fogalomra - prenotátumra - irányul.

A pronominalizált főnévi csoport helyére a finn mondatokban is személyes névmás, mutató névmás vagy "törölt" névmás kerül. A magyar és a finn mondaton belüli anaforikus névmások közti választás lehetőségeit, a névmások utaló funkcióját vizsgálom a következőkben, s megállapítom az összehasonlításból adódó törvényszerűségeket. Példamondataimat Pléh - Radics, Pléh és É.Kiss idézett tanulmányaiból kölcsönöztem. Az ő példamondataikat fordítottam le finnre, a fordítást finn anyanyelvűekkel ellenőriztettem. /Leena Majala, Jaakko és Kersti Rantasalo, Erkki Lyytikäinen és Irmeli Kniivilä voltak a finn informánsok./ A "rendszermondatokat" "szövegmondatként" vizsgálom a magyar irodalmi művek finn fordításában és finn irodalmi művek magyar

fordításában.

Mivel a magyar anaforikus névmások szabálya az egyes esetekben más és más, a névmások előfordulását külön vizsgálom a nominativusban, accusativusban és a névmási határozós alakokban. Az anaforikus névmás visszaütalását két, néhány esetben három mondat viszonyában elemzem. Mondaton olyan konstrukciónális egységet értek, amely egyetlen predikatív mozzanatot tartalmaz.

2. Az alanyi funkciójú visszaütaló névmások

Az alanyi funkciójú visszaütaló személyes névmás és annak hiánya, a mutató névmás és a névmásításnak csak egy szűk területe. Ezek a névmások is a koherencia eszközei. A névmások és a hiányos szerkezetek révén közelebb kerülnek egymáshoz az azonos referenciájú elemek, illetőleg az új információk, amiket mondunk róluk.

A magyar igeragozásban megtalálhatók az alanyi főnévi csoportnak a lényeges megkülönböztető jegyei. Ugyanezeket a jegyeket tartalmazó névmási alany nem jelenik meg a mondatban. Viszont ezeknek a mondatoknak is van alanyuk, a törlés feltételei meghatározhatók.

A hiányos mondat hiánya az előző mondat alanyára utal:

/148/ A kisfiú meglátta a bácsit. Ø Odament hozzá.

/149/ A szemüveges bácsit meglátta a kisfiú. Ø Elkérte tőle a labdát.

/150/ Marton megpillantotta Janost, Ø átment az utcán, és Ø odaadta neki a liftkulcsot.

A magyar nyelvben az ismétlődő alanyt töröljük. A törlés nem függ a főnévi csoportok sorrendjétől. Ez érvényes a mellérendelésre és a kettőnél több mondat esetén is. /Vö. Pléh - Radics 1976: 263/ Ezt a szabályt tesztvizsgálattal igazolta Pléh Csaba. A hiányos mondatok értelmezéséből megállapítja, hogy "ha az alany formálisan zéró, akkor a mondat alanya valójában azonos az előző mondatéval." /Pléh 1981: 218/

É. Kiss Katalin érvel amellett, hogy a hiányzó nominatívusi személyes névmás elsősorban a topicalizált mondatrészre utal. /Tanulmányának a nominatívusra vonatkozó részét ismertetem a továbbiakban./

/151/ Pistát Mari készítette fel. Meg is bukott.

/152/ A fiút sürgette a lány. Rögtön megértette, miről van szó.

/153/ A szemüveges férfit megszólította egy kisfiú. Odament hozzá.

A megkérdezett informánsok a /151/ és a /152/ mondatban a hiányzó alanyt az első mondat tárgyával azonosították, a /152/ mondatban két egyformán valószínű értelmezést éreztek.

Mivel a topic nem kötelező mondat szerkezeti elem, a topicalizált névmás olykor törölődhet. Elhagyható a topic, ha antecedense is topic szerepet töltött be az előző mondatban.

/154/ [A kocsit] [a város határában] találták. Ø [Össze] volt torve.

Ha az előző mondat alanya és topicja is lehet antecedense a névmásnak, akkor szemantikai és pragmatikai szempontokat kell figyelembe venni az utalás megállapításában. Az alany és a topic közül valószínűleg a topic az elsődleges. Ez látszik azoknak a mondatoknak az értelmezéséből, amelyekben nem lehet szemantikai és pragmatikai fogódzók alapján megállapítani az

utalóviszonyt.

/154/ /_TPistát / /_FMari / készítette fel. Ø Kudarcot is vallott.

/155/ /_TA fiút/ /_Fmár sürgette/ a lány. Ø /_FRögtön/ tudta,
miről van szó.

A finn nyelvre más szabályok érvényesek. Az egyes szám és a többes szám 3. személyű névmás nem hagyható el az egymás után következő mondatokban:

/157/ finn: Beart haroi pikkukiharaista tukkansa. Hän levitteli
käsiään, valitti että poukkoili asiasta toiseen.

/Tanttu 17/

/158/ finn: Kuljettaja toi sisälle pitkiä neliskulmalisia pähvi-
laatikoita. Hänen sormiensa välissä oli tilauslista. Hän
antoi sen isälle ja Ø meni hakemaan lisää tavaraa.

/Meri 7/

/159/ magyar: A sofőr hosszú, négyszögletes kartondobozokat kez-
dett behordani az üzletbe. Ø Ujjai közt tartotta a rende-
lési listát, aztán Ø odaadta az öregnek, és Ø újabb
árúért indult.

/Meri 9/

/160/ finn: Tukkimiehet ponttoollaan oivät harkitse sitä kysy-
mystä, oivät myöskään renkipojat kylien tieristeyksissä
seisokellessaan. He vain ovat ja Ø nauttivat olostaan.

/Sillanpää 14/

/161/ magyar: A fűszertatók ott a tutajokon nem foglalkoznak
ilyen kérdésekkel, sem pedig a falu keresztútjain tén-
fergő béresfiúk. Ø Csak élnek, és Ø élvezik az életet.

/Sillanpää 469/

A finn nyelvben a személyes névmás csak mellérendelés esetén maradhat el a második tagmondatban:

/162/ finn: Tuolla kävelee mökin mies, Syrjämaan Jalmari, vuokratussa haassaan ja Ø arvioi, kuinka ruoho on kestävä hänen lehmänsä syödä.

/Sillanpää 14/

/163/ magyar: Amott járkál Syrjämäki Jalmari bekerített bérelt legelőjén, és Ø azon töpreng, vajon meddig elég a széna a tehénnek.

/Sillanpää 468/

/164/ magyar: Nemecek e pillanatban nagyon büszke volt arra, hogy ő is tagja a grundnak, a Pál utcai fiúk híres társaságának. Ø Majszolta egy ideig a kenyeret, s aztán Ø unalmában sétálni indult a farakások felé. A kis utcákban mászkált Ø, s egyszer Ø találkozott a tót nagy fekete kuttyájával.

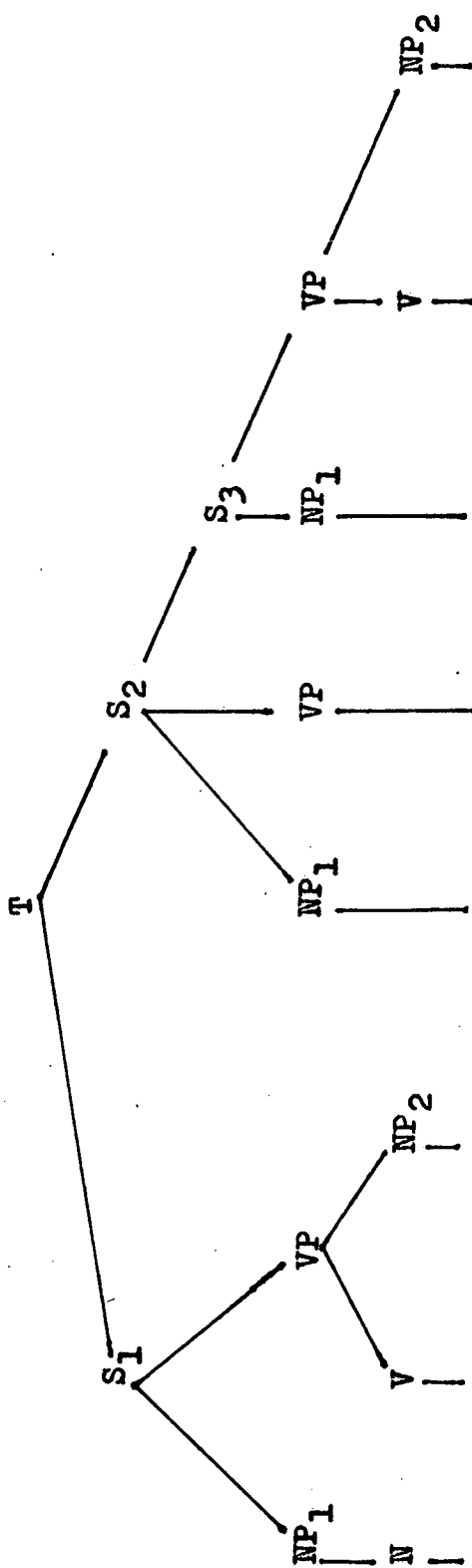
/Molnár 24/

/165/ finn: Sillä hetkellä Török tunsu itsensä erikoisen ylpeäksi siitä, että hänkin oli grundin jäsen ja kuului Pál -kadun kuuluisaan seuraan. Hän murenteli hetken ajan leipää suuhunsa ja Ø lähti sitten odotuksen pitkäväteisyyttä lyhääntääkseen kävelemään pinoja kohden. Hän asteli pitkin kapeita solakäytäviä ja Ø kohtasi odottamatta slovakki suuren, mustan koiran.

/Molnár 24/

A magyar és a finn mondatfűzés pronominalizálásának különbsége:

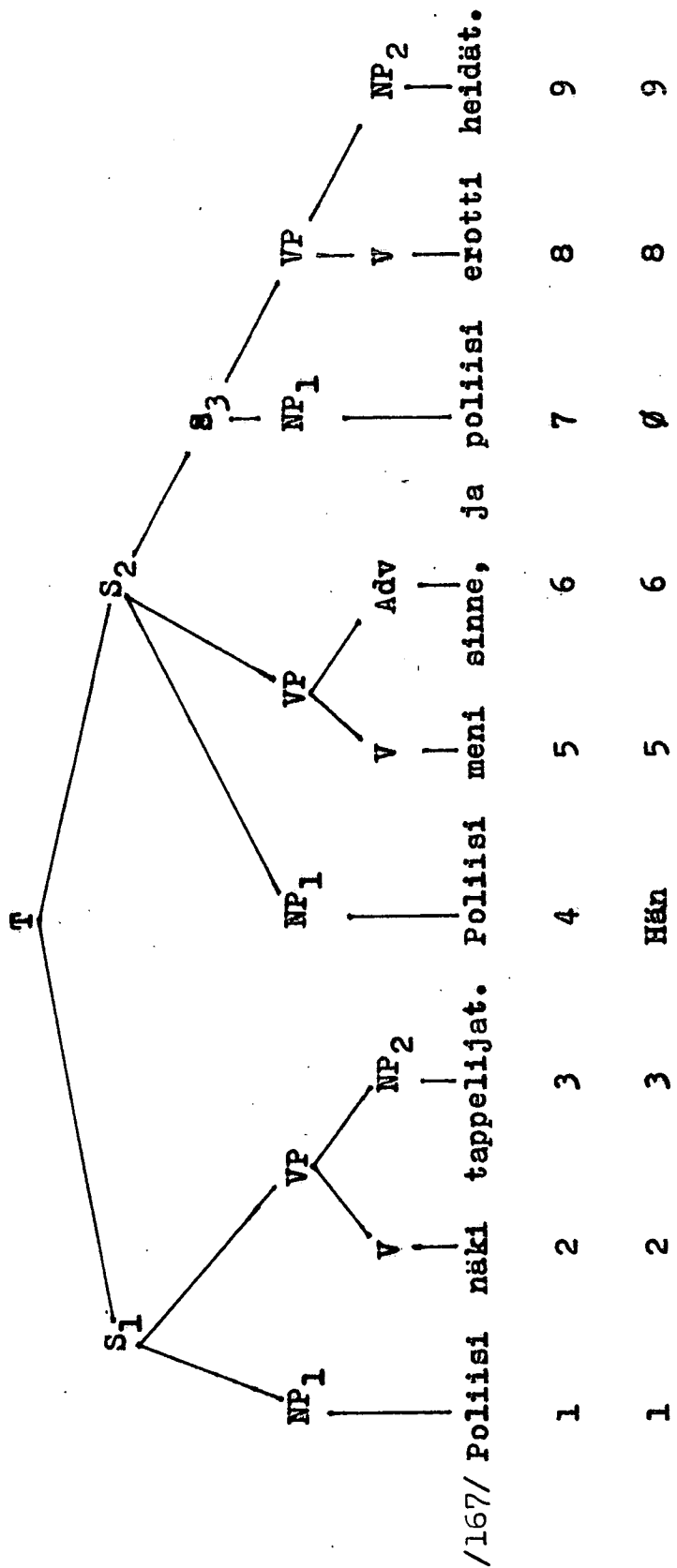
A magyar mondatfűzés pronominalizációja:

/166/ A rendőr meglátta a verekedőket. A rendőr odament, és a rendőr szétválasztotta őket.

1	2	3	4	5	6	7	8
1	2	3	∅	5	∅	7	8

A finn mondatfűzés pronominalizációja:

/167/ Polisi näki tappelijat. Polisi meni sinne, ja polisi erotti heidät.

A magyar alárendelő mondatban törölhetjük a személyes névmást, ha a mellékmondat alanya referenciálisan azonos a főmondat valamelyik főnévi csoportjával. /Hogy melyikkel, az a főmondat állítmányának szemantikai jegyeitől függ.// Vö. Radics i.m./

/168/ A felügyelő azt mondta, hogy \emptyset nem akar többet foglalkozni az ügyel.

/169/ Kovács hiába könyörgött Murányinak, hogy \emptyset ne menjen el. A finn mellékmondatban is törölhetjük az alanyi személyes névmást, ha a főmondat alanyára utal, és ha nem hangsúlyos.

/170/ Miehet päättivät kulkea samaa tietä, jotta /he/ eilenkin menivät.

/NYKS I: 582/

De ha nem az alanyra utal a névmás, ki kell tenni:

/171/ Isä antoi pojille rahaa, jotta he saisivat ostaa uudet sukset.

/172/ Liisa varotti ystävänsä, ettei hän vain jäisi pois nimipäivältä.

/173/ Opettaja kysyi tytöltä, joko hän oli terve.

/NYKS I: 583/

/174/ magyar: A szél kibillentette egyensúlyából Fábian Andrást, amikor \emptyset megállt a két ember előtt.

/Balázs 43/

/175/ finn: Tuuli heilautti Andras Fábianin tasapainosta, kun hän pysähtyi kahden miehen eteen.

/Balázs 31/

A magyarban a 3. személyű személyes névmás kitétele jelölt eset a törléshez képest, többletfeltételek megléte szükséges a megjelenéséhez. Ilyen többletfeltétel az enyhe nyomaték,

a kontrasztnyomaték, és az emfatikus nyomaték. /Vö. Radics i.m. 79/

a./ A főnévi csoportra enyhe nyomaték esik:

/176/ magyar: "Nemecsek szerényen leghátul szaladt, részben azért, mert ő közlegény volt..."

/Molnár 27/

/177/ finn: "Török juoksi vaatimattomasti takimaisena osittain siksi, että hän oli sotamies.../

/Molnár 30/

b./ A főnévi csoportra kontrasztnyomaték esik:

/178/ magyar: "Nemecseknek már megint a mellén volt a keze, és épp esküdni akart, hogy nem ő hagyta nyitva az ajtót."

/Molnár 29/

/179/ finn: "Törökillä oli jälleen käsi sydämellä, ja hän alkoi juuri vannon, ettei hän ainakaan jättänyt porttia auki..."

/Molnár 24/

c./ A főnévi csoportra emfatikus nyomaték esik:

/180/ magyar: Mert tudni kell, hogy a könyvben egyéb se volt olvasható, mint Nemecsek neve...ő volt az egyetlen közlegény."

/Molnár 30/

/181/ finn: "Sillä koko kirjassa ei juuri muuta luettava ollutkaan kuin Törökin nimi...Hän oli ainoa sotamies."

/Molnár 30/

A finn nyelvben a hangsúlynak csak akkor van szerepe, amikor a szintaktikai szabályok szerint törölhetnénk a névmást: azonos alany esetén a mellérendelő mondat 2. tagmondatában és az

/190/ magyar: A könyvtáros elvette a könyvet. ~~Ø~~ Megcsúszott és leesett.

/191/ finn: Kirjastonhoitaja otti kirjan. Hän luiskahti ja putosi.

A finn egyes szám /többes szám 3. személyű névmással /⁺személy/ tulajdonság különböztethető meg. A finnben az antecedens /korrelátum/ és a névmás közt jelentéstani és nyelvtani kapcsolat van. Számban, személyben, jelentésben egyeztetni kell a névmást tartalmazó szavával.

W. Dressler példamondatának magyar fordításával világítom meg, hogyan alakul a visszautalás, ha kettőnél több főnév van a mondatban. /Vö. Elekfi 1980a: 186/

/A német mondat: Die Herrin machte mit ihrer Hündin eine Spazierfahrt. Sie war sehr schön./

/192/ magyar: Az úrhölgy a szukájával sétautat tett. ~~Ø~~ Nagyon szép volt.

/193/ finn: Rouva teki kävelylenkin naaraskoiran kanssa. Hän oli oikein kaunis.

Ha a magyarban a kutyaról akarjuk mondani, hogy nagyon szép volt, a következőképpen utalunk:

/194/ A hölgy a szukájával sétautat tett. A kutya nagyon szép volt.

/195/ finn: Rouva teki naaras koiran kanssa kävelylenkin.
Se oli oikein kaunis.

vagy:

/196/ Koira oli oikein kaunis.

Ha a sétáról akarjuk azt mondani, hogy nagyon szép volt, a magyarban az névmást használunk, és a séta a mondat végére

- a rémába - kerül.

/197/ magyar: Az úrhölgy a szukájával sétautat tett. Az nagyon szép volt.

/198/ finn: Rouva teki naaraskoiran kanssa kävelylenkin.
Tämä oli oikein kaunis.

A finnben, ha a visszaatalás nem lenne egyértelmű, tämä / nämä névmást lehet használni. Jelentése anaforikusan: az utóbbi, az iménti. Antecedense a legközelebbi mondatrész.
/Vö. Hakulinen 1979: 319, NYKS VI: 142/

A visszaatalás, ha két személyt jelölő főnév van a mondatban:

/199/ magyar: A tanár üdvözölte a könyvtárost. Az felállt.

/200/ finn: Opettaja tervehti kirjastonhoitajaa. Tämä nousi ylös.

/201/ magyar: A portás bement a házmasterhez. Az odaadta neki a liftkulcsot.

/202/ finn: Postimies meni talonmiehen luo. Tämä antoi hänelle hissiavaimen.

/203/ magyar: "Tudta jól szegény feje, hogy ha el akarják tiltani, hát el is tiltják, s minden cukorkészlete ellenére nem tud oly édesen mosolyogni az előtte elhaladó tanárookra, hogy azok benne az ifjúság ellenségét ne lássák."

/Molnár Io/

/204/ finn: "Hän tiesi hyvin, että jos hänet aiottiin karkottaa niin hänet myös karkotettaisiin, ja kaikista makeisistaan huolimatta hän ei voinut hymyillä ohikulkeville opettajille niin makeasti, etteivät nämä olisi

hänessänähneet nuorison vihollista."

/Molnár 10/

/205/ finn: " Tällöin on kuitenkin kysymys yleensä Osmo Ikolan määritelmän mukaisesta muun kerronnan lomassa olevasta eläytymisesityksestä, sellaisesta ilmausjaksosta, jossa kirjailija oman persoonansa tavallaan eliminoiden eläytyy henkilönsä osaan niin, että esittää tämän ajatuksia tai tajuntaa ikään kuin sisältäpäin."

/Saukkonen 1967: 289/

/206/ finn: "Kuvittelin, mitenhän kovakoursaisen hellästi puristaisi kädellä päätäni tai nipistäisi minua, kuten hän teki pojille, kun nämä tunkeutuivat häiritsevän lähelle."

/Waltari 237/

/207/ magyar: "Elképzeltem, hogyan szorongatja meg robosztus gyöngédséggel a fejemet, és hogyan csipked belém, ahogy a fiúkkal tette, ha ő túl közel furakodtak és zavarták."

/Waltari 253/

/208/ finn: Mies erotti puolet niistä ja ojensi ukolle. Tämä torjui pelästyneenä ja katseli ympärilleen.

magyar: A férfi az apró felét az öregnek akarta adni, de az félve elhárította, és lopva körülnézett.

/Waltari 198/

/209/ finn: Mies otti lompakostaan kaksi punnanseteliä ja ojensi ne juutalaiselle. Tämä hieroi niitä kunnioittavasti käsissään, kumarteli moneen kertaan ja hävisi.

/Waltari 198/

/210/ magyar: A férfi elővett az erszényéből két forintot, és átnyújtotta őket a zsidónak. Az tisztelettel kisimogatta

a bankjegyeket a kezében, hajlongott egy darabig előttük, majd eltűnt.

/Waltari 198/

Két lehetséges antecedens esetén sem kötelező a magyarban a mutató névmás, ha szemantikai és pragmatikai tényezők egyértelművé teszik a korreferenciát. /Vö. É.Kiss 1978b: 451/

/211/ Rezső szereti Boriskát, de ő^{az} másst szeret.

A finnben viszont kötelező a mutató névmás:

/212/ Rezső rakastaa Boriskaa, mutta tämä rakastaa toista.

/213/ magyar: "Ahogy Gáspár Dániel Kis Danit nézi, eszébe jut, hogy délután beszélt a feleségével. És ő is azt mondta, amit Fábian András felesége."

/Balázs 12/

/214/ finn: "Katsellassaan Dani Kisiä Daniel Gáspár muisti, että hän oli keskustellut iltapäivällä Danin vaimon kanssa. Ja tämä oli sanonut samaa kuin András Fábianin vaimo."

/Balázs 10/

/215/ magyar: "Fábian András megkereste a dózniját, és rágyújtott. A dóznit odanyújtotta Kis Daninak is. Amikor ő is megszodorta a cigarettát, azt mondta..."

/Balázs 60/

/216/ finn: "András Fábian etsi savukerasiansa ja sytytti savukkeen. Hän ojensi rasian Dani Kisillekin. Tämä huomautti sätkeä kääriessään."

/Balázs 46/

Vizsgáljuk meg hogyan alakul a visszaütelés, ha az új információ mind a magyarban mind a finnben elany, tehát a

mondat végén helyezkedik el.

/217/ magyar: A titkárnőt kihívta a sofőr. Az felvette a kabátját.,

/218/ finn: Sihteerin kutsui kuljettaja. Hän puki päälleen takin.

/219/ magyar: A tanárt üdvözölte a könyvtáros. Az felállt és megszólalt.

/220/ finn: Opettajaa tervehti kirjastonhoitaja. Hän nousi ja alkoi puhua.

/221/ magyar: A fodrászt megelőzte a pék. Az megfordult és felnevetett.

/222/ finn: Kampajaan sivutti leipuri. Hän kääntyi ja nauroi. Mindhárom finn mondatban használható a hän helyett a tämä névmás.

/223/ Kampajaan sivutti leipuri. Tämä kääntyi ja nauroi.

Mivel az OVS - szórend nem jellemző a finn nyelvre, az efféle mondatfűzés is ritka. Ha a névmás a mondat utolsó szavára utal, s az nominativus, a finn inkább vonatkozó alárendelést használ. /L. II. fejezet./

Hasonlítsuk össze azokat a magyar mondatokat a finn megfelelővel, amelyekben az első mondatban nem cselekvő ige szerepel, s az egyik szereplő "átélő", mely a magyarban egyes igék mellett részes esetben áll.

/224/ magyar: A költőnek van egy új barátnője. Ø Minden nap ír neki levelet.

"A második mondat alanyi főnévi csoportja:zéró formában realizálódik, ha az első mondat mélyszerkezeti alanyával korreferens."

/Pléh i.m. 266/

/225/ finn: Runoilijoilla on uusi tyttöystävä. Hän kirjoittaa tälle joka päivä kirjeen.

Mellérendelés esetén:

/226/ finn: Runoilijalla on uusi tyttöystävä, hän kirjoittaa tälle joka päivä kirjeen.

A finnben az ilyen típusú mellérendelő mondatokban nem hagyható el a személyes névmás.

/227/ finn: "Poliiseilla oli vaalean sinervät paidat. Ne ei koskaan käärineet hihoja ylös."

/Meri 38/

A magyar mondatban, ha az első mondat "átélőt" tartalmaz, akkor a második mondat az névmása a másik főnévi csoportra vonatkozik:

/228/ magyar: A költőnek van egy új barátnője. Az minden nap ír neki levelet.

/229/ finn: Runoilijalla on uusi tyttöystävä. Tämä kirjoittaa joka päivä hänelle kirjeen.

A finnben is a mutató névmás utal a felszíni szerkezeti alanyra, s a személyes névmás a mélyszerkezeti alanyra. A finn birtoklást kifejező mondatokban fontos szerepe van a szórendnek. Ha az allativusos szerkezet a mondat végére és a nominativusi főnév az elejére kerülne, a határozós szerkezet helyviszonyt jelölne.,

A birtoklást kifejező mondat legfontosabb viszonya: runoilijalla on: poliiseilla on; a runoilija, poliisi az aktívabb, a hän /se/ névmás arra vonatkozik.

A finn genitivusi alany esetén a visszaütálás:

/230/ finn: Lääkerin on pakko saada uusi sairaanhoitaja. Hän

kirjoittaa sanamalehteen ilmoituksen.

/231/ finn: Rantalaisten on lähdettävä jo aamuhämärissä, jos
/he/aikoivat ehtiä ajoissa perille.

/NYKS I. 538/

A személyes névmás a genitivusi alanyra utal.

Visszaütalás a magyarban és a finnben kettőnél több
mondat és kettőnél több főnév esetén:

/232/ magyar: A lány a kocsinál várta a fiút. Az egy tanítványt
hozott neki. Ø Kinyitotta az ajtót és megszólalt.

/233/ finn: Tyttö odotti poikaa auton luona. Tämä toi hänellä
erään oppilaan. Sitten hän avasi oven ja alkoi puhua.

/234/ magyar: "Mogyoróval kedveskedett Rozáliának, de az azt
felelte, hogy ő nem mókus."

/Mikszáth, idézi Elekfi 1980a: 181/

/235/ finn: Hän toi ystävällisesti pähkinötä Rozalialle, mutta
tämä lähetti sanaa, että hän ei ole oravaa.

/236/ finn: Mies otti lompakostaan kaksi punnanseteliä ja ojensi
ne juutelaiselle. Tämä hieroi niitä kunnioittavasti kä-
sissään, Ø kumarteli moneen kertaan ja hävisi.

/Maltari 198/

/237/ magyar: A férfi elővett az erszényéből két forintot, és át-
nyújtotta őket a zsidónak. Az tisztelettel kisimítgatta a
bankjegyeket a kezében, hajlongott egy darabig előttük,
majd Ø eltűnt.

/Maltari 198/

/238/ magyar: A lány a kocsinál várta a fiút. Ø Egy tanítványt
hozott neki. A fiú kinyitotta az ajtót és megszólalt.

/239/ finn: Tyttö odotti poikaa auton luona. Hän oli tuonut

tälle erään oppilaan, Poika avasi oven ja alkoi puhua.

vagy:

/240/ finn: Tyttö odotti auton luona poikaa, jolle hän oli

tuonut erään oppilaan. Poika avasi oven ja alkoi puhua.

Ha az első mondat két főnévi csoportjának valamelyike lesz a harmadik mondat alánya, és a második mondatban egy újabb főnévi csoport van, akkor a harmadik mondat alanya sosem mutató névmás. Ez érvényes mind a magyarra mind a finnre. A finn nyelvre jellemző itt is, hogy névmásos visszautalás helyett szívesebben alkalmaz vonatkozó alarendelést.

A nominativusi anaforikus névmások közti választásban a magyarban nincs szerepe az /[±] személy/ tulajdonságának, a finnben van, mivel e szerint dől el, hogy a hän vagy se személyes névmás kerül a mondatba.

A magyar nyelvben az /[±] személy/ tulajdonságnál fontosabb szerepe van nominativusban az aktuális tagolásnak. A témában levő szóra /alanyra, topicra/ a személyes névmás vagy annak hiánya utal, a rémában levőre a mutató névmás. De utalhat személyes névmás - mind a magyarban mind a finnben - vagy hiánya a rémában levő szóra, ha az utalást az ige szemantikai jegyei vagy pragmatikai tényezők egyértelművé teszik. /Vö. Saarimaa 1963/ A finn személyes névmás is elsősorban az alanyra - ami legtöbbször téma - utal, a tämä mutató névmás pedig a rémában levő szóra, a mondat utolsó szavára. A magyar és a finn rémára utaló mutató névmások /az, tämä/ közti legfőbb különbség, hogy az az azonosít, a tämä pedig megőrizve eredeti deiktikus funkcióját visszamutat az előző mondatrészre. Mindkét nyelvben a téma-váltás jele a mutató névmás. A nyelvtani alannál fontosabb

szövegszervező elvnek látszik a finnben és a magyarban a mély-szerkezeti alany vagy téma /átélős mondatok, genitivusi alanyú mondatok/. A személyes névmás törlésében szerepe van a magyarban és a finnben is a mondat szerkezetnek, a mondatfűzésnek, a hangsúlyviszonyoknak. A magyar és a finn nyelvben is az alany atomporf jellegére utal az, hogy ismételt visszautaláskor már a személyes névmás jelenik meg.

3. Az accusativusi visszautaló névmások

A magyar mondat témájára /topicjára, mélyszerkezeti alanyára/ a személyes névmás megfelelő alakja, a rémára /fókuszra, a propositum fő szavára/ a mutató névmás utal topic /téma/ helyzetben.

A mondat rémájára való visszautalás a magyarban tárgyként már nem olyan egyértelmű, mint a nominativusban. Az az névmásnak jobban érvényesül a távolabbra utaló jelentése.

/Vö. Elekfi 1980a: 187/

/241/ magyar: Az úr kutyájával sétát tett. Azt nagyon megnéztük.
A mutató névmás utalhat a sétára és a kutyára is.

/242/ finn: Herra teki koiran kanssa kävelylenkin. Sen katselinne kovasti. Vagy:

Tämän katselinne kovasti.

A magyarban ilyenkor a közeli mutató névmás: ezt, a távolabbira az azt utal. A finnben mindenképpen a tämä megfelelő alakja utal a mondat utolsó szavára.

/243/ magyar: "Gáspár Daniel tudta, hogy neki kell valamit mondania. Mert mégis csak ő a felelős. Ő gyűjtötte össze az embereket. A faluban is őt hibáztatják, ha valami baj lenne. Meg kell nyugtatni ezeket."

/Balázs 39/

/244/ finn: "Daniel Gáspár tiesi, että hänen oli sanottava jotakin. Olihan hän sentään tässä vastuullinen. Hän oli koonnut ihmiset. Kylässäkin pantaisiin hänen syykseen, jos tapahtuisi jokin onnettomuus. Näitä täytyy rauhoittaa.

/Balázs 30/

Vizsgáljuk meg, hogyan alakul a visszautalás, ha a személyes névmás vagy mutató névmás nem topic helyzetben van, hanem fókusz vagy a propozitum után megjelenő téma. A rémára utaló topic helyzetű mutató névmás irreleváns jegye a /± személy/. Fókusz helyzetben már előtérbe kerül a főnévi csoportnak ez a jegye. Személyre személyes névmás, dologra a mutató névmás utal. /A további példamondatokat Elekfi, Pléh -- Radics és Pléh tanulmányából vettem./

/245/ magyar: A dobozban van a piros kréta. Azzal írd fel az értéket, ne a fehérrel.

/246/ finn : Punainen liitu on laatikossa. Kirjoita arvot sillä, älä valkoisella.

/247/ magyar: A klubdelutánra egy vendég is érkezett, vele foglalkoznak a legtöbben.

/248/ finn: Kerhon iltapäivätaapaamisessa saapui eräs vieraskin. Useimmat seurustelivat hänen kanssaan.

Az egyes számú accusativusi névmás törölhető a magyar mondatban, mert az igei tárgyas ragozás személyragja utal a tárgyra. Fókusz helyzetben viszont ki kell tenni a névmást:

/249/ magyar : Előtted van az étel. Edd meg!

/250/ finn: Edessäsi on ruoka. Syö se!

/251/ magyar: Tegnap megjött az unokatestvérem. Elviszem magammal \emptyset a kiállításra.

/252/ finn: Eilen saapui serkkuni. Otan hänet mukaan näyttelyyn.

/253/ magyar: "Egy kis papírgombóc gurult melléje. Fölvette \emptyset , kihajtott \emptyset ."

/Molnár 7/

/254/ finn: "Pieni paperipallo viesi hänen luokseen. Hän nosti ja avasi sen."

/Molnár 7/

/255/ magyar: "Tudta jól szegény feje, hogy ha el akarják \emptyset tiltani, hát el is tiltják \emptyset , s minden cukorkészlete ellenére..."

/Molnár 10/

/256/ finn: Hän tiesi hyvin, että jos hänet aiottiin karkottaa, niin hänet myös karkotettaisiin, ja kaikista..."

/Molnár 6/

/257/ magyar: "Majd lenyúlt a lábához, és két fekete pokrócot emelt fel. Hátranyújtotta \emptyset az asszonyoknak."

/Balázs 45/

/258/ finn: "Sitten hän kurotti jalkojensa juureen ja nosti esiin kaksi mustaa huopaa. Hän ojensi ne taakseen naisille."

/Balázs 32/

/259/ finn: Hänen kasvonsa sulkeutuivat koviksi. Kahden kirjeen välistä liekui pöydälle pieni amatörikuva. Hän oli itse ottanut sen vuosia sitten.

/Waltari 170/

/260/ magyar: "A férfi arca most megkeményedett. Két levél közül kucsúszott az asztalra egy kis amatőr kép. Ő csinálta \emptyset évekkel ezelőtt.

/Waltari 159/

Ha az egyes szám accusativusi alak se nem fókusz, se nem topic, redundáns információt közöl, /-élő/ jegyű antecendens esetén kötelező a törlése, /+élő/ jegyű antecendens esetén szabadon választható.

A finn egyes számú accusativusi névmás nem hagyható el a mondatból, mert a finn igei személyragok nem utalnak a tárgyra. A hän/se névmás megfelelő alakja az ige szemantikai jegyeitől függ. A két névmás közti választást a /[±] ember/ antecedens határozza meg.

Fókusz helyzetben a magyar egyes számú névmás accusativusa:

/261/ magyar: "Boka csendesén állt és gondolkozott. Mindenki öt figyelte."

/Molnár 18/

/262/ finn: "Boka seisoi vaiti mietteisinä vajonneena. Kaikki katsoiivat häneen."

/Molnár 18/

/263/ magyar: "Mert tudni kell, hogy a könyvben egyéb se volt olvasható, mint a Nemecsek neve. Mindig mindenért mindenki csak öt íratta fel."

/Molnár 30/

/264/ finn: Sillä koko kirjassa ei juuri muuta luettavaa ollutkaan kuin Törökin nimi. Aina ja kaikista ihan pikku jutustakin kaikki autoivat hänet ilmi."

/Molnár 30/

A többes szám accusativusban másképp alakul az aneforikus utalás. Az öket - azokat közti választásban fontos szerepe van a mondatbeli helyzetnek. Topicként és fókuszként az öket utal személyre, az azokat dologra. Mondatvégi helyzetben utalhat az öket is dologra - elég szigorú megkötöttségekkel. /L.Nyelvőr - beli vita/

/265/ magyar: Az anya sokat veszekedett a gyerekekkel, mégis nagyon szerette öket.

- /265/ finn: Äiti riiteli paljon lasten kanssa, kuitenkin hän rakasti heitä kovasti.
- /267/ magyar: Az őrös leszedte a könyveket, és leporolta őket.
finn: Oppipoika otti kirjan /alas/ ja pyykki niistä pölyt.
- /268/ magyar: A lányok a fiúkat hibáztatták, azok meg őket.
- /269/ finn: Tytöt syytöivät poikia, nämä taas heitä,
- /270/ magyar: A gumicsónékok nem sokáig fuvarozták a gyerekeket, hamar tönkrementek, mert azok nem kímélték őket,
- /271/ finn: Kummivenet eivät kauan kuljettaneet lapsia, ne menivät pian rikki, koska he eivät pitäneet niistä huolta.
- /272/ magyar: Báránfelhők úsznak az égen, órákig elnézem őket.
- /273/ finn: Pilvenhattaret menevät taivalla, katselen niitä tuntikausia.
- /274/ magyar: a./ Megvizsgálták a pártoktatás öt-öt tankönyvét, és a nyelvhelyesség mérlegére tették őket,
b./ Megvizsgálták a pártoktatás öt-öt tankönyvét, és azokat a nyelvhelyesség mérlegére tették.
c./ Megvizsgálták a pártoktatás öt-öt tankönyvét, és a nyelvhelyesség mérlegére tették azokat.
d./ Megvizsgálták a pártoktatás öt-öt tankönyvét, és őket a nyelvhelyesség mérlegére tették.
- /275/ finn: Puolueopetuksen kaikki viisi oppikirjaa tarkastettiin, ja ne pantiin oikeakielisyyden vaakaan.

A dologra utaló többes számú accusativusi névmás természetes hangsúlytalan helye az ige után van. Mutató névmasként állhat az ige előtt, itt nagyobb nyomatékot kap. Ha a dologra utaló őket kerül az ige elé, személyre utaló jellege kerül előtérbe, ha a mutató névmás kerül a mondat végére, távolító stilisztikai

értéke lesz. /Vö. Elekfi 1980c/ Ezeket az árnyalati különbségeket a finn nyelv nem tudja kifejezni. Az igével szoros szintegmát alkotó névmás kötelező helye az ige mellett van, innen csak topicalizációval kerülhet a téma elé. A hän/se névmás közti választás a /[±] ember/ jegy alapján dől el. A magyar tárgyra utaló őket megfelelője a finnben a se/ne névmás megfelelő alakja.

Irodalmi művek és tanulmányok fordításából vett példák:

Az őket személyre utal:

/276/ magyar : "A fiúk felmásztak a varba, és konstataáltak, hogy a zászló nyelét letörte Áts Feri. A nyél oda volt szögezve, s az a kis darabja, ami a szög alatt volt, még most is ott bűslakodott.

A grundról kiáltások hallatszottak:

- Hahó, hó ! Hahó, hó !

Ez volt a jelszavuk. Úgy látszik már megérkeztek a többiek is, és keresték őket."

/Molnár 28/

/277/ finn: "Pojet kiipesivät varustuksille ja totesivat, että Feri Áts oli katkaissut lipputangonkin. Vain tynkä oli jäänyt paikalleen murheellisesti töröttämään.

Grundilta kuului huutoja:

- Hu ! Huhui ! Hu ! Huhui !

Se oli heidän merkkihuutonsa. Nähtävästi toiset olivat jo saapuneet ja etsivät tovereitaan."

/Molnár 23/

/278/ magyar: "A fiúk nevettek. A tót pedig utánozta őket."

/Molnár 36/

/279/ finn: "Pojat nauroivat. Ja slovakki matki heitä..."

/Molnár 36/

/280/ magyar: "Nagy csöndben állottak ott hármán, mitévők legyenek. Legubbaszkodott egy bokor mögé, hogy senki meg ne láthassa őket, s csöndes suttogó hangon indult meg a tanácskozás."

/Molnár 42/

/281/ finn: "Äänettömiä he seisoiivat siinä ajatellen, mitä nyt tekisivät. He kyyristyivät pensaan taakse, ettei kukaan huomaisi heitä, ja alkoivat neuvotella kuiskaten."

/Molnár 42/

/282/ finn: "Sitteen vanhaemäntä lähti edellä menemään pääovea kohden. Hänen käyntinsä oli niin hiljasta, että Arvid hyvin ehti katsella ympärilleen. todeta toisen asuinrakennuksen suuremmaksi, silmätä näköaloja. Helkaan hän ei enää katsonut - eivätkä he puhuneetkaan toisilleen enää. Vanha emäntä ja auringonpaiste yhdistivät heitä."

/Sillanpää 34/

/283/ magyar: "Aztán az öregasszony elindult a főbejárat felé. Lassan lépkedett, és így Arvid jól körülnézett, észrevette, hogy a másik lakóház jóval nagyobb; még a tájékára is vetetett egy pillantást. Nem nézett Helkára, nem is beszéltek egymással, az öreg gazdaasszony és a verőfény összekapcsolta őket."

/Sillanpää 435/

Az ige után álló őket dologra utal:

/284/ magyar: "Miközben mutogatott, közel ment a lovakhoz, ölelgette és paskolta őket."

/Balázs 61/

/235/ finn: "Samalla kun hän näytti, hän meni hevosten luo, ja syleili ja taputteli niitä,"

/Balázs 47/

/236/ magyar: "Tar Elek átment a saját szobájába. Két szék hozott."

/237/ magyar: "Amikor letette őket a kályha mellé, Gáspár Daniel válaszolt Fabián Andrásnak."

/Balázs 51/

/238/ finn: "Elek Tar meni omaan huoneeseensa. Hän toi mukanaan kaksi tuolia. Kun hän asetti niitä kaminaan viereen, Daniel Gáspár vastasi Fabianille."

/Balázs 39/

/239/ magyar: "Az egyezések tehát nem fogadhatók el a nyelvrokonság bizonyítékeként. Hogyan értékeljük hát őket?"

/Hajdú 30/

/290/ finn: "Tällaisia yhtäläisyyksiä emme siis voi ilman muuta katsoa kielisukulaisuuden todisteiseksi. Kuinka niitä sitten olisi tulkittava?"

/Hajdú 33/

/291/ magyar: " A névszók ugyanis az alapnyelvben, akárcsak a mai szemőjéd vagy mordvin nyelvekben - minden külön igeképző alkalmazása nélkül - állítmanyi szerepben igévé lehetett változtatni, és igei személyragokkal igeként lehetett ragozni őket létezést, állapotot jelentő mondatokban."

/Hajdú 25/

/292/ finn: "Kantakielessä saatettiin - kuten nykysissä samoje-dikielissä ja mordvassa - predikaattina oleva nimitys muuntaa verbiksi ilman erillistä verbinjohdinta ja sitä

voitiin taivuttaa verbin tavoin persoonamuodiissa ole-
massaolaa ja tilaa ilmaisevissa lauseissa."

/Hajdu 28/

A dologra utaló öket használata a magyarban szorosan összefügg az előző mondat alanyával, a megelőző szövegrész témájával. Az "alanyi vonzás" hatása mutatkozik meg az ige utáni határozós alakokban is. A dologra utaló öket a téma és a vonzatként megjelenő accusativus kohéziójának a kifejezése.

Ha az öket helyett az ige után mutató névmás áll, a rémában levő szóra utal, vagy ha az alanyra utal, érzelmi, gondolati távolságot jelöl. Az információszerkezet vonzása mutatkozik meg a magyarban a két névmás közti választásban.

Ezeknek a magyar mondatoknak a finn fordításában nem fejezhető ki érzelmi közelség, távolság, felértékelés, lebecsülés a névmáshasználattal.

A finn téma legfontosabb jegye az ismertség. Hatása megmutatkozik a finn pronominalizáció irányában is. /1.II. fejezet/ A rémában elhelyezkedő ige utáni névmás a kohézió eszköze, s mint minden névmás ez is ismert, de nem a szövegbeli utaló funkció határozza meg a helyét, hanem a szintaktikai funkció. A magyarban látható az alany hatása az /-ember/ antecedensre utaló névmáson, a finnben nem.

A személyes és mutató névmások közül a mutató névmás gyakrabban jelöl személyt a nominativusban, mint a személyes névmás dolgot. Az accusativusi dologra utaló öket is a személyes névmás irányában történő eltolódásra utal. Még inkább érezhető a személyes névmások túlsúlya a névmási határozós alakban. Accusativusban az öket utal vissza az előző mondat egyetlen többes számú főnévi

mondatrészére. Az ige után álló névmási határozó használatának nincs ilyen szigorú megkötöttsége. A mondat végén a személyes névmási határozó a természetes, hangsúlytalan, különösebb stilisztikai érték nélküli visszautalás eszköze a magyarban.

4. Névmási határozószók, határozóragos névmások

Pléh Csaba tesztvizsgálattal elemezte a mondatvégi ige utáni helyzetű személyes névmási határozó utaló funkcióját. /L. Pléh 1981: 215-230/ Tesztjében két mondat viszonyában vizsgálta az anaforát. Az első mondat három /+élő/ jegyű főnévi csoportot tartalmazott. Az informánsoknak meg kellett jelezni, mire utal a második mondat névmási határozója. /Példái közül csak néhányat idézek./

/293/ A kerékpáros kért egy szerelőt az edzőtől. Az lejött hozzá a pályára.

/294/ A mázoló meglátta a kőművest a műszerésszel. Az kért tőle egy hűszert.

/295/ A szakács odahívta a kuktát a cukrászhoz. Az odaadta neki a kabátját.

A személyes névmási határozók utaló funkcióját még olyan mondatpárokban is vizsgálta, amelyekben pragmatikai tényezők is befolyásolják az értelmezést:

/296/ A pincér odavitte a vendéghez a kenyereslányt. Az megmutatta neki a süteményeket.

/297/ Az őrmester szólt a századosról a hadnagynak. Az odament hozzá és jelentett neki.

A vizsgálat kiindulásakor a feltételezés az volt, hogy a névmási határozó az alanyra utal. Ezt a hipotézist látszik igazolni a tesztvizsgálat értékelése is, mert azokban a mondatpárokban, ahol nem volt "pragmatikus sugallás" egyenes szórendnél 3,05, a fordított szórendnél 2,90 esetben választották az alanyt a lehetséges öt esetből.

Azokban a mondatokban, amelyekben pragmatikus tényezők is szerepet játszanak az utalóviszony megállapításában, az értelmezést nem a nyelvtani viszonyok határozzák meg elsődlegesen, hanem a pragmatikai tényezők /i.m. 226/.

Vizsgáljuk meg a magyar és a finn szövegben a /+élő/ jegyű névmási határozó utaló funkcióját:

/298/ magyar: "Tehát süvített egyet Csónakos. A fiúk odaértek hozzá, és megállottak csoportban az utca közepén."

/Molnár 14/

/299/ finn: "Katona vingehutti kimakasti. Pojat kiiruhtivat hän nen luokseen ja ryhmittyvät keskelle katu."

/Molnár 14/

/300/ magyar: "Boka nagyon rokonszenves volt ebben a pillanatban. Szeretettel néztek rá a fiúk."

/Molnár 18/

/301/ finn: "Boka tuntui juuri nyt erityisen miellyttävältä. Pojat katselivat häntä ihastuneina."

/Molnár 18/

/302/ magyar: "Felnőtt embertől ők meg nem ijedtek. Példa rá a bibircsókos orrú öreg honvéd a Múzeum-kertben, aki nem bírt velük."

/Molnár 47/

/303/ finn: "Niinkuin he eivät pelänneet museon puiston luomine näistä honvéd-varti joukko akaan, joka ei kyennyt tekemään heille mitään."

/Molnár 47/

/304/ magyar: "Fabián András vette észre először a két várako-

zót. Megindult feléjük."

/Balázs 43/

/305/ finn: "András Fabián huomasi ensimmäisenä kaksi odottajaa.
Hän lähti kävelemään heitä kohti."

/Balázs 31/

/306/ magyar: "Megölöm! - kiabálta Kis Dani. Fabián András
elvette tőle a vasvillát."

/Balázs 28/

/307/ finn: "Minä tapen sinut. Dani Kis huusi. András Fabián
otti häneltä rautatalikon."

/Balázs 28/

/308/ finn: "Aidin kuoltua sairaana ja sokeana kiusasin usein
itseäni syyttelemällä itseäni, miksi en ollut pakottanut
ja kiristänyt hänestä tottuutta."

/Waltari 239/

/309/ magyar: "Miután anyám betegem és vakon meghalt, nemegy-
szer gyötörtem magam, miért nem csikartam ki belőle az
igazságot."

/Waltari 246/

/310/ finn: "Jonakin lauantaina isän tullessa työstä ja is-
tuutuessa yhä työvaatteet yllä syömään keittiön pöydän
ääreen menin hänen luokseen."

/Waltari 242/

/311/ magyar: "Egy szombati napon, mikor apa megjött a munkából,
és munkaruhában leült az asztalhoz, odamentem hozá,"

/Waltari 260/

/312/ finn: "Isommat pojat olivat pääpuolella polvillaan lat-

tialla ja isä tavasi ja selitteli heille sanomalehden sarjakuvia."

/Waltari 237/

/313/ magyar: "A nagyobbak ott térdeltek az ágy fej részénél, apa pedig kibetűzte és magyarázta nekik a rajzos történeteket."

/Waltari 253/

/314/ finn: "Isä, minulla on uusi pusero, sanoin ja hymyilin arasti hänelle. Hän katsoi minuun ja kaikki hymy ja ilo sammutti hänestä."

/Waltari 242/

/315/ magyar: "Apa, új blúzom van! - mondtam, és bátortalanul rámosolyogtam. Rám nézett, és minden mosolygós vidámság eltűnt belőle."

/Waltari 260/

A magyarban és a finn idézetekben egy új főnévi csoport jelenik meg a /298,299/ /300,301/ /302,303/ /306,307/ mondatokban. A névmási határozó ezekben mind a magyarban, mind a finnben az alanyra utal. /Vö. Saarimaa 1963: 282-287/ A /308,309/ /310,311/ mondatokban a magyarban az alanyra, a finnben pedig a genitivusban álló témára. A fenti idézetek névmási határozói is bizonyítják: "Ha a második mondat alanya nem azonos az előző mondat alanyával, akkor a másodikban levő személyes névmást inkább az első mondat alanyával értelmezzük korreferensnek." /Pléh 1976: 275./

A magyar személyes névmási határozó antecendense /-élő/ jegyű:

/316/ magyar: "...a Barabás pedig minden szemérem nélkül terítette a pad alatt térdére a viaszos vásznat, nagyság sze-

rint rakván bele a könyveket, s majd egy szíjjal akkorát húzván rajta, hogy a pad megreccsent..."

/Molnár 6/

/317/ finn: "...Barabás levitti aivan häikeilemättömästi polvilleen pulpetin alle vahakankaan, latoi sille kirjansa koon mukaiseen järjestykseen ja kiristi lopuksi hihnan niiden ympärille niin lujasti, että penkki narahti..."

/ Molnár 6/

/318 / magyar: "... a Weisz kifordította a zsebét, és kiszórta belőle az összes délelőtti mörzsakat..."

/Molnár 6/

/319/ finn: "Weis käänsi taskunsa nurin ja poimi tarkkaan sieltä kaikki murut aamullisesta leivästä."

/ Molnár 6/

/320/ magyar: "Fél három után néhány perccel megcsikordult a Pál utcai kisajtó, és bejött rajta Nemecek."

/Molnár 23/

/321/ finn: "Muutamia minuutteja puoli kolmen jälkeen raottui Pál-kadun puoleinen ovi, ja siitä pajahti sisälle pikku Török."

/Molnár 23/

/322/ magyar: "...ismét hallották az iménti füttyöt. De most már nem ijedtek meg tőle."

/Molnár 51/

/323/ finn: "...he kuulivat jälleen tutun vihellyksen. Mutta nyt he eivät enää pelästyneet siitä."

/ Molnár 52/

/324/ magyar: "De már akkor Nemecek nem volt a háztetőn. Mint a macska, oly ügyesen mászott le róla."

/Molnár 82/

/325/ finn: "Mutta silloin ei Török ollut enää katolla kissana hän laskeutui sieltä..."

/Molnár 84/

/326/ magyar: "Kiválasztott magának egy jó villát, a nyele ivben hajlott, és a végén alig észrevehetően - megvastagodott. Végighúzta rajta a kezét, forgatta a csuklójával."

/Balázs 61/

/327/ finn: "Hän valitsi itselleen hyvän talikon, sen varsi kaareutui hiukan ja oli yläpäästään aavistuksen verran paksumpi. Hän pyyhkäisi sitä kämmenellään päästä päähän ja kieputti sitä ranteensa varassa."

/Balázs 47/

/328/ magyar: "Nagyon messze, a látóhatár szélén sötét csíkként erdő húzódott. Tar Elek pihentette rajta a szemét."

/Balázs 46/

/329/ finn: "Hyvin kaukana, taivaanrannan reunalla levittäytyi tummana juovana metsä. Elek Tar lepuutti siinä silmiään."

/Balázs 35/

/330/ magyar: "Fabián András kihúzta a lábát a bakancsból. A lábát a homokos földre tette. Az asszony odaadta a lábtorlót - az ágy alatt tartotta, lefekvés előtt törölték bele a lábukat -, hogy tegye a talpa alá."

/Balázs 27/

/331/ finn: "Fabián András veti jalkansa varsikengistä. Hän painoi jalkansa hiekkaiselle maalattialle. Vaimo antoi

hänelle jalkojen alle jelanpyyhkimismaton - hän piti sitä vuoteen alla, he pyyhkivät siihen jalkansa ennen nukkumaan käymistä."

/Balázs 22/

/332/ finn: Hän oli nyt hiukan humalassa eikä sen vuoksi oikein osannut - eikä sitten välittänytkään - vältellä pahimpia kurasilmenteitä vaan melkeinpä tahallaan astui niihin.

/Sillanpää 18/

/333/ magyar: Már be volt csípve, amikor útnak indult, és nem kerülte ki, nem is törődött vele, a legpiszkosabb pocsolyákat, sőt szinte akarattal gázolt át rajtuk.

/Sillanpää 472/

/334/ finn: "Tiet johtivat viivasuorina, raudenharmaina nauhoina läpe maan ruskeiden ja punertavien suunnikkadiden ja niitä pitkin ryömi eteenpäin autokolonna toisessa jälkeen...

/Waltari 177/

/335/ magyar: " Az utak mint vonallá simított vasszürke szalvák húzódtak a talaj barna és pirosuló paralelogrammái közt, s a távolban, mint jelentéktelen kis játékszer kúszott rajtuk előre egyik autóoszlop a másik után."

/Waltari 168/

A névmási határozóknak az a szabálya, hogy ha a második mondat alanya nem azonos az első mondat alanyával, akkor a névmási határozó az előző mondat alanyára utal - érvényes a /320, 321/ és a /328, 329/ mondatokra.

A /-élő/ jegyű antecedensre utaló magyar névmási határozó és megfelelője a finn se névmás határozóragos alakja a leg-

különbözőbb szintaktikai pozíciójú mondatrészre utalhat. A finn igei alaptagú névmás a szintaktikai szabályok szerint az ige után helyezkedik el. Ezen a helyen nem követi a szórend a tematikus elrendezést, mert akkor mindig a mondat kezdő részében - a témában - lenne a helye. Ez az eset is bizonyítéka annak, hogy az információszerkezet szabályai a finnben nem olyan szigorúak, mint a szintaktikai szabályok. /Vö. Hakulinen 1979:306 és Holman 1975: 279-288/

A nem ige utáni helyzetben megjelenő magyar személyes és mutató névmások elemzéséhez É.Kiss modelljét használom fel. É.Kiss a határozott főnévi csoport mutató és személyes névmási pronominalizációjának az eddigieknél teljesebb, rendszerű leírását adja. A két névmáscsoport közti megoszlást a névmásoknak a mondat topic - comment szerkezetben betöltött funkciójuk alapján magyarázza. /Vö. É.Kiss 1978a: 279-280 és É.Kiss 1978b: 448-449/

Topic - comment szerkezettel a magyarban az a leggyakrabban előforduló mondattípus elemezhető, amelyben a topic a mondat kezdő, hangsúlytalan nominális vagy adverbialis szaksza; a comment tartalmazza az igét és azt a mondatrészt, amely a mondat legsúlyosabb része: a fókusz. /A következőkben a nominativusra és az accusativusra vonatkozó szabályszerűségekkel nem foglalkozom./

É.Kiss modellje a magyar mondatokat V, Subj, Obj, Adv kiiduló szerkezetből vezeti le. Ezek közül kötelezően kiemel egy fókuszt és választhatóan egy topicot. Fókusz lehet az ige valamelyik argumentuma vagy maga az ige, topic az igének egy vagy több argumentuma. Az ige mögött levő szavak szórendje

szabad. Eszerint a magyar mondatok szerkezetének a topic és a fókusz a jelölt elemei, a legfontosabb összetevői.

Míg a téma - réma tagolás szerinti elemzés a mondatnak csak a kontextushoz szerveződését képes megragadni, addig a topic - comment tagolásra épülő modell az aktuális tagolásnál mélyebb összefüggésekre - a mondat logikai szerkezetének a megnyilvánulására is - rávilágít.

A magyar mondatok szintaktikai szerkezete a topic - comment modell szerint:

$$[S ([_T X]) [_F Y] W]$$

A személyes és mutató névmások közti megoszlás szabálya a fókusz és a topic funkció alapján:

A /+ humán/ jegyű főnévi csoport pronominalizálására személyes névmást használunk topic, fókusz és portverbális helyzetben.

Topicként és fókuszként a személyes névmás teljes alakja /őneki, őbenne, őtőle stb./ is használható, ige utáni helyzetben viszont csak a rövidebb alak /tőle, neki, benne stb./. A fókuszként kiemelt vagy topicalizált /-humán/ jegyű határozott főnévi csoport mutató névmással, portverbálisan személyes névmással pronominalizálódik. /Vö. É.Kiss 1978b: 449/

Vizsgáljuk meg, hogyan jelenik meg a magyar fókusz és topic helyzetű névmás a finn mondatban, magyar szövegek finn fordításában, és finn szövegek magyar fordításában; továbbá vizsgáljuk meg azt is, hogy milyen rendszerben írhatók le leginkább a finn határozóragos névmások.

/A következő példamondatokat É.Kiss tanulmányából vettem./

/336/ magyar: János elhalasztotta a fonetikai vizsgát. Attól

jobban fél, mint bármi mástól.

/337/ finn: János lykkäsi fonetikan tenttinsä. Hän pelkää sitä enemmän kuin mitään muuta.

/338/ magyar: János elhalasztotta a fonetikai vizsgát. Attól fél a legjobban. A legjobban attól fél.

/339/ finn: János lykkäsi fonetikan tenttinsä. Hän pelkää sitä eniten. Sitä hän pelkkää eniten.

/340/ magyar: János elhalasztotta a fonetikai vizsgát. Nagyon fél tőle.

/341/ finn: János lykkäsi fonetikan tenttinsä. Hän pelkkää sitä kovasti.

/342/ magyar: Neki ötös találata volt lottón. Öneki ötös találata volt a lottón.

/343/ finn: Hänellä oli viisi oikein lotossa.

/344/ magyar: Ötös találata neki volt a lottón.

/345/ finn: Lotossa hänellä oli viisi oikein.

A magyar mondatok finn fordításából látszik, hogy a határozóragos névmások az ige után helyezkednek el. Helyüket első sorban a szintaktikai szabályok határozzák meg. Mivel a finn SVOA nyelv, a határozó természetes helye az ige után van. A finnben is topicalizálható a határozóragos névmás, vagyis az ige utáni helyzetből a mondat elejére helyezhető, mint bármely más határozó vagy a tárgy. A finnben, ha a határozó vagy a tárgy topicalizáció folytán a mondat kezdő szava lesz, nincs szövegalkotó funkciója, s ebben különbözik a magyar topictól.

A topic a magyarban: "...olyan bevezető, figyelemkeltő, ill. átkötő, szövegteremtő szerepű nominális vagy adverbialis mondatkezdő rész, amely a mondatban kifejezett állítás valamely

a hallgató számára is ismert szereplőjét és /vagy / körülményét helyezi előtérbe." /E.Kiss 1978a: 261/

A finn topicnek viszont nincs szövegteremtő funkciója, az csak a témának van /Vö. Hakulinen: 302-308/. A finn postverbális helyzetből kiemelt határozóragos névmás a mondat elején témává is válhat, szövegalkotó funkciója van. Visszaütal az előző mondat főnévi csoportjára, de ugyanakkor a mondat logikai szerkezetében is kiemelt funkciót kap,

Tehát a finn topic nem a szövegből adódó összetevő, a magyar viszont igen. De ha névmás, akkor a topic egybeesik a témával, s szerepe van a szövegalkotásban.

/346/ On useita kaupinkeja, joiden vedenotto - ongelmia ei ole ratkaistu. Niiden joukossa on m.m. Turku.

/Hakulinen - Karlsson: 306/

A mondat szórendje: A/VS

Információs szerkezete: T/R

Finn irodalmi művekből vett példák:

/347/ "Manu näyttää painuvan mietteisiinsä, mikä merkitsee sitä, että häntä rupeaa raukaisemaan."

/Sillanpää 12/

/348/ "Tiet johtivat viivasuorina, rauden harmaina nauhoina läpi maan ruskeiden ja punertavien suunnikkaiden ja niitä pitkin ryömi eteenpäin autkolonna toisena jälkeen mitättöminä leikkikaluina etäisyydessä."

/Walteri 177/

A⁽³⁴⁴⁾ mondat személyes névmást tartalmazó tagmondatának a szerkezete: S/VA

Információs szerkezete: T/R

A /348/ mondat aneforikus névmást tartalmazó tagmondatának a szerkezete: A/VSA

Információs szerkezete: T/R

Magyar művek fordításából vett példák:

/349/ magyar: A másodikhoz sompolyogtak, azon is vasrács volt.

/Molnár 47/

/350/ finn: "He tutkivat toisenkin, mutta siinäkin olivat ristikot vastassa."

/Molnár 47/

/351/ magyar : Fél három után néhány perccel megcsikordult a Pál utcai kisajtó, és bejött rajta Nemecek.

/ Molnár 23/

/352/ finn: "Muutamia minuutteja puoli kolmen jälkeen raottui Päl-kadun puoleinen ovi, ja siitä püjahti sisälle pikku Török."

/Molnár 23/

A finnben a fókusz lehet topicalizációval a mondat elejére helyezett mondatrész, de lehet a fókusz a mondat végén is, ahol a mondat leg súlyosabb része - a réma - van.

A magyar és a finn névmási határozók rendszerének összehasonlításából látható, hogy míg a magyar nyelv mondaton belüli pronominalizációja meglehetősen pontosan leírható a topic-comment szerkezetben, a finn határozóragos névmások rendszerére legalkalmasabbak a finn szintaktikai szabályok, és az aktuális tagolási viszonyok.

V.

ÖSSZEGEZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK

A magyar és a finn anaforikus névmásokat sokféle mondat-szerkezetben, szövegszerkezetben és több szempontból vizsgáltuk meg. Ezek után feleletet adhatunk a következő kérdésekre: Miben áll a két nyelv pronominalizációjának a lényeges különbsége? Megmutatkozik-e az anaforikus funkcióban a két távoli rokon nyelv közös eredete?

A pronominalizáció mindkét nyelvben szorosan összefügg az információszerkezettel. A finn szövegszerkezetben a téma a mondat kezdő, nominális mondatrésze, amely az előzményekkel teremt kapcsolatot. Ezért nem lehet a főmondatból "visszafelé" pronominalizálni, míg a magyarban a "magasabban álló téma" "vezérelhet" visszafelé is. A magyar téma is erőteljes hatású, ez látszik a /-ember/ tulajdonságú visszaautaló őket anaforikus funkciójában. A finn információszerkezet már nem hat az ige névmási argumentumára. A határozóragos névmás helyét a finnben nem az ismertség ténye, hanem a szintaktikai szabályok határozzák meg. Az ige után álló névmás a szövegbeli kohéziót szolgálja.

A magyar nominatívusi alakokban a személyes névmási és a mutató névmási pronominalizációt főként az aktuális tagolási viszonyok határozzák meg. A további esetekben is szerepe van az információszerkezetnek, de már nagyobb jelentőséget kap a /^t ember/ tulajdonság és a stilisztikai szempont.

A finn írott nyelvben a /^t ember/ tulajdonság erősebben érvényesül, mint a magyarban. A két személyes névmás közti választást ez határozza meg.

A finn anaforikus mutató névmások használatát nem elsősorban az aktuális tagolási viszonyok határozzák meg, hanem a szövegbeli távolság.

A magyar és a finn anaforikus névmások mutató névmási eredetűek. A személyes névmások is visszavezethetők a mutató névmásokra, bár a kétféle funkció már az uráli korban kettévált, de mind a mai napig megőrizte néhány anaforikus névmás eredeti deiktikus vonását.

A 3. személyű személyes névmás szerepében több rokon nyelvben régebbi mutató névmás fejleményeit találjuk /észt: tema "ez → ő", cser. *tuđo*, *ngan*. sete "az → ő"/. /Vö. Hajdú 1973: 60-61; Ojansuu 1922: 140; Balázs 1968: 195/

A magyar ő és a finn hän azonos tőalakra vezethető vissza. A rekonstruált finnugor alapalak ^x*s̥* lehetett. A finn se visszavezethető uráli ^x*še* alakra. A magyar az uráli ^x*o* vagy *u* -z névmásképzős származéka, amely feltehetően ^x*t*₃ mutató névmásból ered. A magyar ez uráli eredetű ^x*e* - tőalakra vezethető vissza, ehhez járul a -z névmásképző. A finn tämä rekonstruált alakja ^x*tä* -, a tuó uráli alakja ^x*to* lehetett. /Vö. MSZFE, TESZ/ S mivel az uráli korban léteztek már a fogalmat jelölő szavak,

feltehető az is, hogy a 3. személyű személyes névmás is előfordult anaforikus funkcióban, nemcsak deiktikusan. Ezt a rokon nyelvi megfelelőekkel igazolni is lehetne. Rédei Károly szerint az uráli alapnyelvben feltételezhető kilenc mutató névmás közül nyolcnak lehetett deiktikus funkciója, s a ^xce~di névmásnak anaforikus szerepe. /L. Rédei 1973: 315/

Megvizsgálva a magyar és a finn anaforikus névmások mondatbeli szerepét, utaló funkcióját megállapítható az, hogy bár a személyes és mutató névmások már az uráli korban elváltak egymástól, de a mutató névmási funkció az anaforikus utalásban is kitűnik. A finn személyre utaló se jelentésében megvan ma is a "távolság" ténye, a tämä a szövegben legközelebb álló szóra mutat "deiktikusan", a tuu a távolabb említettire utal.

A magyar rémára utaló az teljes mértékben elvesztette eredeti távolságot jelölő funkcióját, de csak a nominativusban érvényesül ez leginkább, az accusativusban és a további esetekben már előtérbe kerül a távolra utaló jellege. Az érzelmi, gondolati, szövegbeli távolságot jelölő ez, az is őrzi eredeti mutató névmási jellegét.

A két távoli rokon nyelv főnévének, főnévi csoportjának pronominalizációjáról összegezve elmondhatjuk, hogy a pronominalizáció irányát az információszerkezet határozza meg. A finn vonatkozó névmási pronominalizáció túlsúlya az erőteljes indogermán hatással magyarázható. A mondaton belüli pronominalizációt a szövegszerkezet, a mondat szerkezet, a hangsúlyviszonyok, a stilisztikai tényezők különbözőképp befolyásolják. A magyar és a finn személyes és mutató névmási anaforikus utalásban különbözőképp jelenik meg az eredeti deiktikus funkció.

IRODALOMJEGYZÉK

Antal 1977:

Antal László: Egy új magyar nyelvtan felé. Magvető,
1977. Kirajzolódó körvonalak: A magyar pronominalizáció.

Austerlitz 1976:

Robert Austerlitz: Remarks on deixis. Kézirat 12 l.

Balázs 1968:

Balázs János: Az ige grammatikája és szemantikája a
szintagmatika szempontjából, NyK 7o. köt., 191-199.

Dezső 1969:

Dezső László: A főnévi csoport ÁNYT VI. Bp., 25-119.

Dressler 1972:

Wolfgang Dressler: Einführung in die Textlinguistik,
Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1972.

É.Kiss 1978a:

É.Kiss Katalin: A magyar mondat egy szintaktikai modellje.
NYK 8o/2, 261-286.

É.Kiss 1978b:

É.Kiss Katalin: A határozott főnévi csoport pronominali-
zációja. MNy 74. évf. 445-452.

Elekfi 1979:

Elekfi László: Hogyan utaljunk vissza: őket ? azokat ?
Nyr 1o3. évf. 421-426.

Elekfi 1980a:

Elekfi László: Azokat - őket I. MNy 76. évf., 176-187.

Elekfi 1980b:

Elekfi László: Azokat - őket II. MNy 76 évf. 323-330.

Elekfi 1980c:

Elekfi László: Névmási elemek anaforikus használata. A magyar nyelv grammatikája. A magyar nyelvészek nemzetközi kongresszusának előadásai, Akadémiai Kiadó, Bp. 1980, 299-306.

Haas 1975:

Gerhard Haas: Transformationsprozesse IV. Reflexiv und Personalpronomen. Kommunikation und Sprache, szerk. Klaus Baumgärtner -- Hugo Steger, Weinheim - Basel - Tübingen, 1975.

Haila 1967:

V.A. Haila -- Anna Isoniemi: Suomen oppikirja, Helsinki, Otava, 1967.

Hajdu 1973:

Hajdu Péter: Bevezetés az uráli nyelvtudományba, Tankönyvkiadó, Bp. 1973.

Hakulinen 1968:

Lauri Hakulinen: Suomen kielen rakenne ja kehitys. Kolmas lisäty ja korjattu painos. Helsinki 1968.

Hakulinen -- Karlsson 1979:

Auli Hakulinen -- Fred Karlsson: Nykysuomen lauseoppi, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Jyväskylä 1979.

Holman 1975:

Eugene Holman: Teema/reema rakenne ja suomen kielen sanajärjestys, Virittäjä 80. évf. 279-288.

Itkonen 1979:

Terho Itkonen: Zur Semantik und Pragmatik der finnischen Demonstrativa. Festschrift für Wolfgang Schlachter zum 70. Geburtstag. Szerk. Christoph Gläser -- János Pusztay. Veröffentlichungen der Societas Uralo - Altaica 12. kötet, Wiesbaden 1979, 113-127.

J. Soltész 1976:

J. Soltész Katalin -- Bán Ervin: Mikor őket, mikor azokat? Nyr 100. évf. 257-262.

Károly 1981-82:

Károly Sándor: Mondat és megnyilatkozás, Néprajz és Nyelvtudomány 24-25, Szeged.

Kiefer 1976a:

Kiefer Ferenc: A generatív nyelvelméletről, Nyr 100 évf. 61-82.

Kiefer 1976b:

Kiefer Ferenc: A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról, ANYT XI. 197-221.

Kiefer 1979:

Kiefer Ferenc: Szövegelmélet, szöveggrammatika, szövegnyelvészet, Nyr 103. évf. 216-225.

Kollányi 1964:

Kollányi Teréz: Az egész mondatra vonatkozó ami kérdéséhez, Nyr 88. évf. 17-21.

Korhonen 1981:

Mikko Korhonen: Suomi ja unkarí sukulaiskielinä: Yhteleyssyyksiä ja eroja, Folia Hungarica 1. /Szerk. Márk Tamás és Pirkko Suikkonen./ Helsinki 1981.

Langacker 1969:

Ronald W. Langacker: On pronominalization and the chain of command. In: Sanford A. Schane -- David A. Reibel szerk., Modern studies in English. Englewood Cliffs. N.J. 1969.

M. Korchmáros 1975-76:

M. Korchmáros Valéria: A mutató névmás tartalmi feltöltődésének forrásai, Néprajz és Nyelvtudomány 1975-76, Szeged, 331-357.

Ojansuu 1922:

Heikki Ojansuu: Itämerensuomalaisten kielten pronominioppia, Turku 1922.

Papp 1972:

Papp István: Finn nyelvkönyv, Tankönyvkiadó Bp., 1967.

Pléh -- Radics 1976:

Pléh Csaba -- Radics Katalin: "Hiányos mondat" pronominalizáció és a szöveg. ÁNYT XI. 261-277.

Pléh 1981:

Pléh Csaba: A visszautaló nyelvi eszközök értelmezése. Magyar Pszichológiai Szemle, 38. évf. 22. 215-230.

Posner 1972:

Roland Posner: Die Kommentierung-oder: Ein Weg von der Satzgrammatik zur Textlinguistik. Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik, Atheneäum Verlag, 1972/V. 9-30.

Rácz 1976:

Rácz Endre: Anyanyelvünk új szófűzési, mondat szerkezeti jelenségeinek a bemutatása, értékelése. Az összetett mondatok. Mai magyar nyelvünk. Szerk. Grétsy László. Akadémiai

Kiadó 1976. 65-71.

Radics 1974:

Radics Katalin: A névmások egy csoportjáról. Tanulmányok a magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből. Szerk.

Rácz Endre és Szathmári István. Tankönyvkiadó Bp., 1974.

Radics 1977:

Radics Katalin: A vonatkozó mellékmondatokról. Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből. Szerk. Rácz Endre és Szathmári István, Tankönyvkiadó, Bp., 1977.

Rédei 1973:

Károly Rédei: Über die Demonstrativpronomina in den uralischen Sprachen, Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 150, Helsinki 1973. 311-319.

Rónai 1974:

Rónai Béla — Kerekes László: Nyelvművelés és beszédtechnika, Tankönyvkiadó, Bp., 1974.

Saarimaa 1963:

E.A. Saarimaa: Pronominivirheistä. Virittäjä 68.évf. 286-287.

Saukkonen 1967:

Pauli Saukkonen: Persoonapronominien hän:se,he:ne distinktiivie oppositio, Virittäjä 71. évf. 286-291.

Sebestyén 1959:

Sebestyén Árpád: A mutató névmások anaphorikus használatához. Nyr 83 évf. 464-470.

Setälä 1964:

E.N Setälä — Nieminen — Ojajärvi: Suomen kielen oppikirja, Helsinki, Otava, 1964.

Szepesy 1975:

Szepesy Gyula: Őket - azokat, Nyr 99. évf. 414-424.

Szepesy 1978:

Szepesy Gyula: Kritériumok az őket és azokat használatához. Nyr 102. évf. 129-148.

Vokurková 1979:

Helena Vokurková: Eräitä näkökohtia suomen pronomien tekstilingvistikasta tutkimuksesta. Virittäjä 83 évf. 36-49.

Vuorela 1962:

Paula Vuorela: Hän ja se pronomien käytöstä, Virittäjä 66. évf. 464-465.

MMNY: Bencédy József -- Fábrián Pál -- Rácz Endre -- Velcsov

Mártonné: A mai magyar nyelv. /Szerk. Rácz Endre/
Tankönyvkiadó Bp., 1972.

MMNYR: A mai magyar nyelv rendszere I. /Szerk. Tompa József/
Akadémiai Kiadó, Bp., 1970.

A mai magyar nyelv rendszere II. /Szerk. Tompa József/,
Akadémiai Kiadó Bp., 1963.

MSZFE: A magyar szókészlet finnugor elemei. /Szerk. Lakó György és Rédei Károly I-III./ Akadémiai Kiadó Bp., 1967, 1971, 1978.

NYKK: Nykysuomen käsikirja /Szerk. Osmo Ikola/, Weilin - Göös, Helsinki 1971.

NYKS: Nykysuomen sanakirja /Főszerk. Matti Sadeniemi./ Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, WSOY, Porvoo - Helsinki, 1951, 1953, 1954, 1956, 1959, 1961.

OFUJ: Osznovi finno - ugorszkogo jazikoznanyija /Szerk. K.

Majtyinszkaja — V.I. Litkin — K.Rédei/. I-III. Moszkva
1974-1976.

TESZ: A mai magyar nyelv történeti etimológiai szótára.

/Főszerk. Benkő Lóránd./ Akadémiai Kiadó Bp., 1967,
1976.

A példákhoz felhasznált irodalmi művek, tanulmányok:

1. Molnár Ferenc: A Pál utcai fiúk. Móra Ferenc Könyvkiadó. Bp., 1981
2. Ferenc Molnár: Koulupoikia. /A fordító nevét a könyv nem tartalmazza./ Helsinki, Otava, 1975.
3. Balázs József: Magyarok. Magvető, Bp., 1975.
4. József Balázs: Unkarilaish. Fordította: Taisto Nieminen. Helsinki 1979.
5. Hajdú Péter: A rokonság nyelvi háttere. Uráli népek, Corvina Bp., 1975.
6. Péter Hajdú: Sukulaisuuden kielellistä taustaa. Fordította: Outi Karanko - Pap. Suomalais - ugrilaiset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura és Corvina, Bp., 1975.
7. F.E. Sillanpää: Ihmiset suviössä. Otava, Helsinki, 1976.
8. F.E. Sillanpää: Emberek a nyári éjszakában. Fordította: Sebestyén Irén. Európa Könyvkiadó Bp., 1981. /A finn irodalom könyvtára. Regények: Silja, Egy férfi útja, Emberek a nyári éjszakában./
9. Mika Waltari: Kultakutri. Koiranheisipuu, Porvoo - Helsinki, 1961. /231-261/
10. Mike Waltari: Sellaista ei tapahdu. Koiranheisipuu, Porvoo - Helsinki, 1961 /165-195/
11. Mike Waltari: Aranyhajú. Fordította: Gombár Endre. Európa Könyvkiadó Bp., 1982. /A finn irodalom könyvtára. Kisregények: Virágzik a föld, Ne legyen többé holnap, Ez meg sem történhet, Aranyhajú./ /247-284/

12. Mike Waltari: Ez meg sem történhet. Fordította: H.Laborc Julia. /1.fent/ /153-195/
13. Veijo Meri: Peiliin piirretty nainen. Suuri Suomalainen Kirjakerho, Helsinki 1970.
14. Veijo Meri: Tükörbe rajzolt nő. Fordította: Gombár Endre. Európa Könyvkiadó 1968.
15. Juha Tanttua: Ranskalaisia pastilleja, WSOY, Yuva 1981.